

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої
освіти

на тему:

**«Напрямки розвитку експорту аграрної продукції як фактора
зросту економіки України»**

Виконав здобувач вищої освіти
2 курсу, групи МЕВ-23м-1
ОПП «Міжнародна економіка та
бізнес»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»

_____ Кравченко І.Г.
« ____ » _____ 2024 р.

Керівник роботи
д.е.н., професор
_____ Ірина БАБЕЦЬ
« ____ » _____ 2024 р.

Рецензент _____
_____

м. Кропивницький

Анотація

Напрямки розвитку експорту аграрної продукції як фактора зросту економіки України. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня «магістр» за освітньо-професійною програмою «Міжнародна економіка та бізнес» зі спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини» – Центральноукраїнський національний технічний університет. – Кропивницький. – 2024.

У роботі проаналізовано ключові тенденції та закономірності розвитку світової торгівлі аграрною продукцією в умовах глобалізації. Систематизовано теоретичні підходи щодо впливу аграрного експорту на економічний розвиток країн, що розвиваються. Узагальнено методологічні основи дослідження аграрного експорту та його ролі в стимулюванні економічного зростання.

Розглянуто позиції України на світовому ринку продовольства, досліджено динаміку та структурні особливості її аграрного експорту. Виявлено ризики й загрози, пов'язані з розвитком аграрного експорту України в умовах воєнного стану. Запропоновано напрями вдосконалення структури експорту аграрної продукції з метою посилення її конкурентоспроможності. Розроблено практичні заходи для оптимізації українського аграрного експорту, спрямовані на підвищення його ефективності та стійкості до зовнішніх викликів.

Ключові слова: сільськогосподарська продукція, експорт, агропродовольство, товарна структура, економічне зростання

Anotation

Directions for the Development of Agricultural Products Export as a Factor in the Growth of the Economy of Ukraine. – Manuscript.

Qualification work on obtaining a higher education degree "Master" in the educational-professional program " International Economy and Business " in the specialty 292 "International Economic Relations". – 2024.

The paper analyzes key trends and patterns in the development of global agricultural trade in the context of globalization. Theoretical approaches regarding the impact of agricultural exports on the economic development of developing countries are systematized. The methodological foundations of agricultural export research and its role in stimulating economic growth are summarized. The study examines Ukraine's position in the global food market, analyzing the dynamics and structural characteristics of its agricultural exports. Risks and threats associated with the development of Ukraine's agricultural exports under martial law are identified. Directions for improving the structure of agricultural product exports are proposed to enhance their competitiveness. Practical measures are developed for optimizing Ukrainian agricultural exports, aimed at increasing their efficiency and resilience to external challenges.

Key words: agricultural products, export, agro-food, commodity structure, economic growth

Зміст

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ТА МЕТОДИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОРГУВАННЯ АГРАРНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ В ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ	9
1.1. Міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією: ключові тренди та необхідності в глобалізаційних процесах	9
1.2. Важливість експорту аграрної продукції для економічного розвитку держав, що розвиваються	16
1.3. Методи дослідження аграрного експорту та його впливу на економічний розвиток	23
Висновки до розділу	31
РОЗДІЛ 2. ГОЛОВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ ПРОДУКЦІЄЮ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА.....	33
2.1. Роль України на міжнародному ринку продовольства	33
2.2. Динамічні та структурні характеристики аграрного експорту України.....	41
2.3. Ризики та загрози розвитку аграрного експорту в період воєнного стану	48
Висновки до розділу	57
РОЗДІЛ 3. КЛЮЧОВІ ТРЕНДИ СТРУКТУРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ АГРАРНОГО ЕКСПОРТУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	59
3.1. Аналіз напрямків покращення українського експорту аграрної продукції	59
3.2. Способи удосконалення структури аграрного експорту України	66
Висновки до розділу	73
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79

Вступ

Актуальність теми. У сучасних умовах глобалізації ринків посилюється конкуренція між країнами, зокрема у сфері торгівлі сільськогосподарською продукцією. Відсутність торговельних бар'єрів, зростання попиту на продукцію високої якості, підвищення стандартів, зміни торговельних преференцій і значні витрати на дотримання нових правил створюють додаткові виклики для конкурентоспроможності аграрних виробників як на світовому, так і на внутрішньому ринках.

Українські експортери аграрної продукції стають дедалі вразливішими до змін світової кон'юнктури через вплив глобалізаційних викликів і протекціоністські заходи, які вживають окремі країни та інтеграційні об'єднання. Війна ще більше ускладнила ситуацію, створивши нові загрози: знищення агресором сільськогосподарських угідь, обладнання та техніки, руйнування зерносховищ і погіршення логістичних ланцюгів експорту.

На сьогодні структура аграрного експорту України залишається проблемною через домінування продукції з низьким рівнем доданої вартості, зокрема зернових культур. Це знижує загальну ефективність експортних операцій. До того ж обмежені можливості транспортування великих обсягів продукції морськими шляхами посилюють труднощі зі зберіганням зерна та призводять до значних збитків аграрних підприємств. Попри лібералізацію торгівлі з ЄС, український аграрний експорт стикається з новими обмеженнями, запровадженими окремими країнами-членами Союзу.

Отже, актуальним науковим завданням є розробка шляхів удосконалення структури аграрного експорту України. Зокрема, це передбачає підвищення ефективності експортних операцій за рахунок виробництва і постачання продукції з вищим рівнем доданої вартості, що сприятиме зміцненню позицій України на світовому ринку продовольства.

Мета роботи: визначення шляхів покращення структури аграрного експорту України як ключового чинника її економічного зростання.

Завдання дослідження:

- Проаналізувати основні тенденції та закономірності розвитку світової торгівлі аграрною продукцією в умовах глобалізації.
- Систематизувати теоретичні підходи до оцінки впливу аграрного експорту на економіку країн, що розвиваються.
- Узагальнити методологічні підходи до дослідження аграрного експорту та його ролі у стимулюванні економічного зростання.
- Дослідити позиції України на світовому ринку продовольства.
- Оцінити динаміку та структурні особливості аграрного експорту України.
- Виявити ризики та загрози для розвитку аграрного експорту України в умовах воєнного стану.
- Обґрунтувати напрями вдосконалення структури українського експорту аграрної продукції.
- Розробити практичні заходи для покращення структури аграрного експорту України.

Об'єкт дослідження: експорт сільськогосподарської продукції з України.

Предмет дослідження: визначення шляхів покращення структури аграрного експорту як ключового чинника економічного зростання України.

Методи дослідження. Теоретико-методичним підґрунтям дослідження стали положення теорій глобалізації, міжнародної торгівлі, міжнародних відносин, конкурентоспроможності та економічного зростання. У роботі використано такі методи:

- Аналіз і синтез: для вивчення світових тенденцій торгівлі аграрною продукцією, аналізу позицій України на світовому ринку, а також визначення ризиків і загроз аграрного експорту в умовах воєнного стану.
- Індукція та дедукція: для систематизації теоретичних аспектів впливу аграрного експорту на економіки країн, що розвиваються.

- Узагальнення: для розробки методологічних основ дослідження аграрного експорту та оцінки його впливу на економічне зростання.
- Графічний метод, динамічний та структурний аналіз: для оцінки змін у динаміці й структурі аграрного експорту України.
- Кореляційно-статистичний аналіз: для визначення впливу структури аграрного експорту на економічне зростання країни.
- Абстрактно-логічний метод: для обґрунтування напрямів і заходів щодо вдосконалення товарної структури аграрного експорту.

Інформаційна база дослідження: Робота базується на аналізі наукових статей і монографій українських і зарубіжних авторів, які висвітлюють питання розвитку аграрного сектору та оптимізації структури експорту. Використано аналітичні матеріали Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), Світового банку, а також дані Державної служби статистики України про динаміку й структуру аграрного експорту.

Основний зміст роботи викладений на 86 сторінках. Робота містить 6 таблиць та 12 рисунків. Список використаної літератури налічує 80 позицій та розміщений на 8-ми сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ТА МЕТОДИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОРГУВАННЯ АГРАРНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ В ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

1.1. Міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією: ключові тренди та необхідності в глобалізаційних процесах

Сільське господарство залишається однією з ключових стратегічних галузей світової економіки. Воно забезпечує країни продовольством і постачає чимало сировини для суміжних галузей промисловості. У державах із середнім і низьким рівнем доходів значна частка населення зайнята в сільському господарстві, тоді як у розвинених країнах цей показник значно нижчий. Однак між цими групами країн спостерігається велика різниця у продуктивності, що впливає на торгівлю сільськогосподарською продукцією та продовольством.

Протягом останнього десятиліття обсяги виробництва і торгівлі аграрною продукцією помітно зросли. Це пов'язано зі зростанням чисельності населення, підвищенням цін на товари, зменшенням рівня бідності та зростанням доходів у країнах, що розвиваються, а також із лібералізацією торгівлі сільськогосподарською продукцією. Створення стійких і всеохоплюючих продовольчих систем є важливим для досягнення глобальних цілей розвитку. Експерти Світового банку наголошують, що сільське господарство є «одним із ключових засобів для боротьби з бідністю, підвищення добробуту й забезпечення харчуванням близько 10 мільярдів людей до 2050 року» [1].

Розвиток сільського господарства здатен у два-чотири рази ефективніше підвищувати доходи найбідніших верств населення порівняно з іншими секторами економіки. Частка сільського господарства становить 4% світового валового внутрішнього продукту (ВВП), а в деяких найменш розвинених країнах вона може перевищувати 25%. За даними Світового банку, обсяг виробництва сільськогосподарської продукції зріс з 1,1 трлн доларів США у 1990 році до 3,4 трлн доларів у 2018 році (в поточних цінах) [2]. За останні десятиліття спостерігалось збільшення доданої вартості у сільськогосподарському виробництві: її частка у світовому ВВП зросла з 3,2% у

2005 році до 4,4% у 2020 році, хоча у 2021-2022 роках цей показник трохи знизився до 4,3% (рис. 1.1).

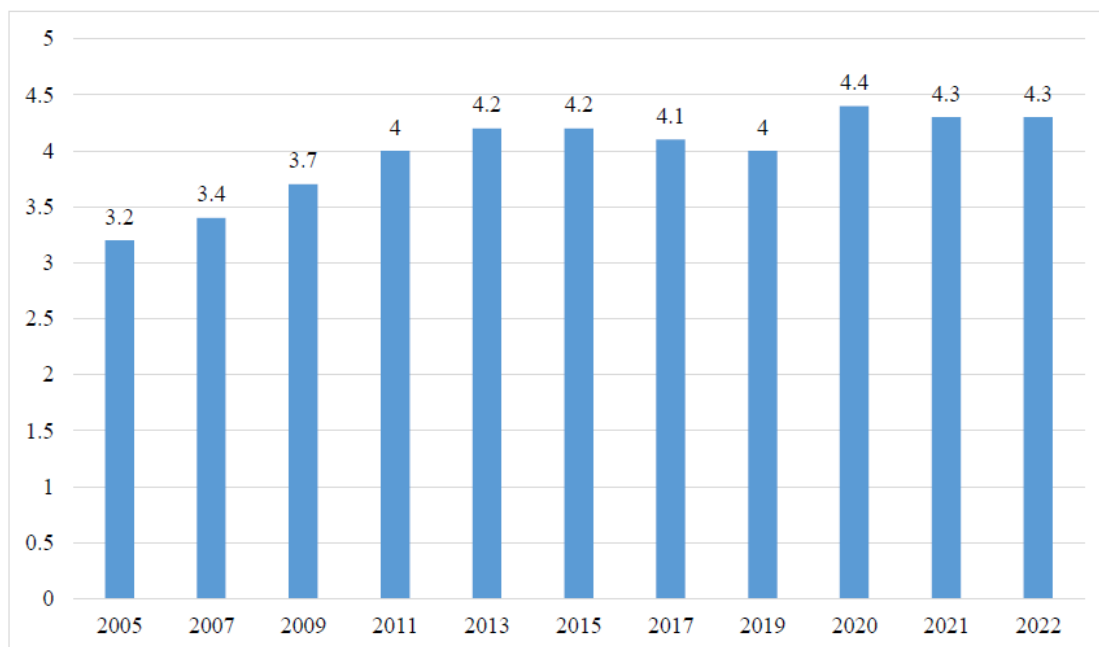

Рис. 1.1. Динаміка доданої вартості у сільському господарстві у 2005-2022 рр., % від світового ВВП

Джерело: побудовано автором за даними Світового банку [3]

У Звіті Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO) за 2019 рік зазначено, що «вартість глобальних потоків торгівлі сільськогосподарською та харчовою продукцією за останні три десятиліття зросла в п'ять разів» [4]. Зокрема, обсяг експорту продовольчих товарів (окрім риби) становив 304 млрд доларів США у 1997 році, зріс до 618 млрд доларів у 2007 році і досяг 1,26 трлн доларів у 2017 році. Європа зберігає лідерство у світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією, маючи найвищі показники експорту (428 млрд доларів) і імпорту (417 млрд доларів) у 2017 році. Америка є найбільшим нетто-експортером, тоді як Азія виступає найбільшим нетто-імпортером. У 2017 році американський експорт становив 303 млрд доларів США, а імпорт — 174 млрд доларів.

У 2000-х роках країни Америки закріпилися як основні постачальники таких сільськогосподарських товарів, як пшениця, кукурудза, соя та м'ясо. Дані

про міжнародну торгівлю свідчать про домінування Америки та Європи у світовому експорті пшениці та м'яса, де Сполучені Штати залишаються провідним виробником цих продуктів [5]. Також у 2017 році країни з перехідною економікою, зокрема Польща та Білорусь, увійшли до десятки найбільших світових експортерів м'яса. Польща посіла друге місце після США, маючи обсяг експорту м'яса у 918 млн доларів [6].

Країни Європи, зокрема Україна, поступово перейшли від статусу нетто-імпортерів сільськогосподарської продукції до нетто-експортерів. Це частково пояснюється стагнацією економіки та стабільним рівнем споживання на душу населення, що обмежує внутрішній попит. У 2017 році Україна експортувала пшениці на суму 2,8 млрд доларів США. Тим часом країни Азії імпортували сільськогосподарських і харчових товарів на 377 млрд доларів, тоді як їхній експорт склав лише 206 млрд доларів.

Сільське господарство є унікальним сектором національної економіки, і його зовнішня торгівля має свої особливості порівняно з іншими галузями. За останні десятиліття структура торгівлі сільськогосподарськими та продовольчими товарами суттєво змінилася, що помітно у зростанні частки продуктів харчування з вищим рівнем переробки. Хоча сільське господарство має велике значення як для розвинених країн, так і для тих, що розвиваються, значна частина сільськогосподарського експорту здійснюється в межах регіональної торгівлі. Винятком є США та Європейський Союз, які залишаються найбільшими світовими торговельними партнерами. Зернові, м'ясо, фрукти та овочі залишаються ключовими товарами у світовій торгівлі. Європейський Союз експортує до США переважно оброблену продукцію, таку як вино, віскі та сир, у той час як експорт США зосереджений на сипучих товарах і кормах для тварин. Споживання м'яса в США є відносно високим, у Китаї домінують зернові, яловичина і телятина, а в ЄС споживання зернових забезпечується за рахунок імпорту [7].

Згідно зі Звітом ОЕСР і FAO за 2019 рік, сільське господарство стикається з вищими торговельними бар'єрами, ніж промислове виробництво. Зниження тарифів на сільськогосподарську продукцію та державні субсидії виробникам, які впливають на торгівлю, з початку 2000-х років сприяли зростанню торгівлі агропродовольством. Незважаючи на прийняття Угоди СОТ про сільське господарство у 1995 році, середні імпорتنі тарифи на сільськогосподарську продукцію залишаються на рівні 16%, що значно перевищує тарифи на промислові товари (4%). Для зменшення торговельних бар'єрів укладаються угоди про преференційну торгівлю, як-от зниження мита на імпорт яловичини до Японії з 38,5% до 9% у рамках Угоди про транстихоокеанське партнерство (СРТПР).

Аналітики ОЕСР виявили, що сільськогосподарський і продовольчий сектори дедалі активніше інтегруються в глобальні ланцюги створення вартості (ГЛСВ). Це відбувається завдяки відокремленню виробництва, трансформації та доставки, що знижує бар'єри для торгівлі й інвестицій [8]. Приблизно 20% сільськогосподарського експорту реекспортується першою країною-імпортером. Крім того, послуги стають важливим елементом агропродовольчих ГЛСВ, складаючи близько 25% загальної доданої вартості в експорті сільськогосподарської продукції та 35% в експорті харчової промисловості. Витрати на послуги формують близько 30% кінцевої вартості агропродовольчої продукції в країнах із високим рівнем доходу та 23% у країнах, що розвиваються.

Глобальні ланцюжки створення вартості поступово перетворюються на глобальні виробничі мережі, оскільки країни з економікою, що розвивається, стають ключовими постачальниками проміжних сільськогосподарських продуктів. У країнах, які мають вищий рівень інтеграції в ці ланцюжки, спостерігалось швидше зростання сільськогосподарського виробництва та зайнятості в аграрному секторі, покращення доступності продовольства, зниження цін та розширення асортименту харчових продуктів. Глобальні ланцюжки створення вартості у сфері торгівлі та агропродовольчої

промисловості в середньому забезпечили 20-26% загального доходу сільськогосподарської робочої сили. Залежність національної сільськогосподарської робочої сили від участі в цих ланцюжках варіюється. Наприклад, у Новій Зеландії близько 73% вартості сільськогосподарської робочої сили пов'язано з участю у глобальних ланцюжках, тоді як у Японії цей показник становить лише 3% [8].

Окрім поступової лібералізації, упродовж останніх двох десятиліть торгівля сільськогосподарською продукцією зазнала суттєвих змін у територіальній структурі та поведінці споживачів. Однією з найпомітніших тенденцій стало зростання частки країн, що розвиваються, у світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією. Бразилія, Китай, Індія та Індонезія ввійшли до числа десяти найбільших експортерів сільськогосподарських товарів у світі. Це стало можливим завдяки зростанню доходів населення та зменшенню рівня бідності. Зростання експорту спричинене підвищенням продуктивності сільського господарства. Розвинені країни також дедалі активніше беруть участь у глобальній торгівлі, що призводить до збільшення частки торгівлі між країнами, що розвиваються (торгівля «південь-південь»). Однак для найменш розвинених країн, особливо в Африці на південь від Сахари, негативним явищем є випереджаюче зростання імпорту над експортом, що погіршує баланс зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією [9].

Світова торгівля сільськогосподарською продукцією в останні роки перебуває під впливом глобальних загроз. На економічне зростання в аграрному секторі та продовольчу безпеку впливають численні кризи, зокрема збої в поставках, пов'язані з COVID-19, екстремальні погодні умови, шкідники та збройні конфлікти. Ці фактори впливають на продовольчі системи, спричиняючи зростання цін на харчові продукти та поглиблюючи проблему голоду. Втручання Росії в Україну ще більше загострило глобальну продовольчу кризу: у 2022 році близько 783 млн людей зазнали голоду, що на 122 млн більше, ніж до пандемії COVID-19, з яких 258 млн зіткнулися з серйозним погіршенням продовольчої безпеки [1].

Небезпечна ситуація, що виникла у світі в 2019–2020 роках через пандемію COVID-19, спричинила значні соціальні й поведінкові зміни та введення безпрецедентних заходів контролю для обмеження поширення вірусу. Серед них були обмеження на подорожі, закриття шкіл і підприємств, що призвело до глобального економічного спаду [10; 11] та потрясінь на фінансових ринках [12]. Пандемія завдала значних економічних ударів як із боку попиту, так і з боку пропозиції, негативно вплинувши на міжнародну торгівлю товарами та послугами, зокрема торгівлю сільськогосподарською продукцією.

Фермери й переробні підприємства зіткнулися з труднощами через швидке поширення вірусу в середовищах із високою концентрацією робочої сили, що порушило роботу ланцюжків створення вартості в сільському господарстві та харчовій промисловості, які залежать від великої кількості працівників. Це викликало нестачу робочої сили під час пікових періодів виробництва й збору врожаю, спричинивши збої в постачанні, дефіцит продукції та підвищення цін як для виробників харчових продуктів, так і для споживачів [13]. Зрештою, ці труднощі обмежили доступність товарів для експорту.

Пандемія вплинула й на споживчий попит: безробіття та зниження доходів населення змінили споживчі витрати на продукти харчування й сільськогосподарську продукцію. Це спричинило надмірне скуповування продуктів у торгових точках і різке скорочення продажів у ресторанах та інших закладах громадського харчування. Внаслідок цього змінилися канали розподілу продуктів харчування, зокрема скасування замовлень призвело до збоїв у постачанні та вплинуло на експортні товарні потоки [13].

Болдуїн Р. і Томіура Е. дослідили вплив перебоїв у постачанні та змін попиту, спричинених COVID-19, на сукупні торговельні потоки. Вони зосередилися на промислових товарах і послугах, як-от авіаперельоти та туризм, порівнюючи наслідки пандемії з попередніми глобальними кризами [

14】 . Що стосується торгівлі сільськогосподарською продукцією, Керр В. розглянув ефекти, викликані пандемією, і передбачив два можливі сценарії реагування світової економіки. Перший сценарій передбачає посилення міжнародного співробітництва задля кращої підготовленості до майбутніх глобальних криз і підтримки функціонування ланцюжків поставок під час кризових періодів. Другий сценарій, навпаки, припускає зменшення міжнародної участі та збільшення самозабезпечення, що знижує залежність від іноземних поставок 【15】 . Який із цих сценаріїв стане домінантним, буде залежати від розвитку сільського господарства після пандемії та від тривалості війни в Україні, яка вплинула на експортний потенціал агропромислового комплексу країни.

Рідлі В. та його колеги розробили гравітаційну модель для аналізу впливу пандемії COVID-19 на міжнародну торгівлю продуктами харчування й сільськогосподарською продукцією. Їхній аналіз виявив, що скорочення робочої сили мало найбільший вплив на трудомісткі сектори, як-от переробка м'яса та оброблених фруктів і овочів. Це особливо сильно відчули країни-великі виробники, такі як США та Бразилія. Хоча пропозиційні ефекти впливали на експорт, імпорتنі ефекти виявилися більш значущими, оскільки рецесія, спричинена пандемією, зменшила споживання, скоротивши імпорт оброблених і трудомістких товарів. Загальні збитки у торгівлі агропродовольством оцінюються у кілька мільярдів доларів, що свідчить про значний негативний вплив пандемії на цей сектор 【13】 .

Пандемія COVID-19 справила безпрецедентний вплив на світову економіку, а її наслідки особливо відчувалися у торгівлі сільськогосподарською продукцією. Міжнародна торгівля відіграє ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки в багатьох країнах, а також є важливим компонентом експортних стратегій для агропродовольчих виробників. Тому розуміння впливу пандемії на цей сектор є необхідним для розробки відповідних

політичних заходів, що забезпечать стабільність ланцюгів постачання продуктів харчування та підтримку економічної стійкості в кризові періоди.

Сільськогосподарське виробництво і торгівля є фундаментом продовольчої безпеки, яка особливо важлива під час кризових і шокових періодів, таких як пандемії, політичні конфлікти чи торговельні війни. Для країн, що розвиваються, це питання має особливе значення, оскільки вони активно шукають нові моделі економічного зростання та драйвери розвитку. Багато таких країн традиційно орієнтуються на послуги, як-от роздрібна та оптова торгівля або фінансові послуги, часто залишаючи аграрний сектор недостатньо розвиненим.

Залежність від імпорту сільськогосподарської продукції створює додаткові ризики, особливо коли виникають заборони чи обмеження на експорт з боку країн-партнерів. Розвиток власного сільськогосподарського сектору та активна участь у міжнародній торгівлі як експортерів можуть сприяти економічному зростанню та підвищенню стійкості до зовнішніх шоків. Зокрема, це дозволить країнам-експортерам не лише забезпечити внутрішні потреби, а й збільшити валютні надходження та створити нові робочі місця.

1.2. Важливість експорту аграрної продукції для економічного розвитку держав, що розвиваються

Порядок денний сталого розвитку на період до 2030 року та Цілі сталого розвитку (ЦСР) окреслюють стратегії, через які міжнародна торгівля та торговельна політика можуть сприяти кращій інтеграції країн, що розвиваються, у глобальну торговельну систему. З 1995 року частка цих країн у світовій торгівлі товарами зросла з 27,7% до 44,6% у 2018 році на такий прогрес, багато з них, особливо найменш розвинені держави та ті, чия економіка залежить від сировинних ресурсів, залишаються маргінальними учасниками глобальної торгівлі, часто не отримуючи очікуваних вигод від своєї участі [16]. Поглиблення інтеграції цих країн у міжнародну торговельну

систему вимагає підвищення продуктивності, зміцнення експортного потенціалу та поліпшення умов доступу до ринків.

Наукові дослідження вказують на експорт як на один із ключових рушіїв економічного розвитку. Експорт стимулює економічне зростання, знижує рівень безробіття, покращує платіжний баланс, збільшує валютні надходження, сприяє підвищенню заробітної плати та заохочує інновації на корпоративному рівні [17].

Взаємо економічним зростанням і експортом обґрунтовується двома теоретичними підходами. Перший стверджує, що зростання стимулюється збільшенням експорту, яке посилює попит у країні та сприяє зростанню економічної активності. Вищий обсяг експорту підвищує спеціалізацію економіки в певних секторах, збільшуючи ефекти масштабу й підвищуючи продуктивність через технологічний розвиток. Це, у свою чергу, удосконалює виробничі процеси та сприяє зміцненню порівняльних переваг, що далі стимулює експорт. Другий підхід підкреслює значення імпорту, зокрема в контексті доступу до передових технологій, знань і дослідницьких розробок, які покращують продуктивність і стимулюють економічне зростання .

Загалом, ефект що розвиваються, у світову торгівлю потребує цілеспрямованих зусиль, спрямованих на усунення бар'єрів для експорту та покращення умов для залучення нових технологій і інвестицій [18; 19].

У сучасних умовах глобалізації одним із ключових викликів для країн, що розвиваються, є збільшення доданої вартості сировинної експортної продукції. Адже позитивний вплив експорту значною мірою залежить від того, як ефективно країни використовують свій потенціал, від рівня цін і обсягів експортованих товарів. Навіть деякі розвинені країни й економіки перехідного типу мають значну залежність від експорту сировини. Наприклад, Австралія є важливим постачальником корисних копалин, нафти та продовольства, Канада експортує нафту, продукти харчування та деревину, а Україна є серед лідерів у постачанні зернових і олійних культур.

Однак у країнах, що розвиваються, сектори сировинної продукції мають особливу значущість у процесі інтеграції у світову торгівлю, тоді як у розвинених країнах ці сектори відіграють менш критичну роль. Згідно з даними, близько 65% країн, що розвиваються, залежать від сировини, при цьому доходи від експорту сировинних товарів становлять не менше 60% їх загальних експортних надходжень [16]. Така залежність підвищує вразливість цих країн до коливань світових цін на сировинні товари, що створює як економічні ризики, так і потенційні стимули для зростання.

Історичні дані свідчать, що в країнах, що розвиваються, починаючи з 1960-х років і до середини 2010-х років, спостерігався високий коефіцієнт кореляції (0,79) між змінами цін на товари та доходом на душу населення [20]. Африка та Південна Америка демонструють найвищу залежність від сировини. У цих регіонах економічне зростання стає суттєвим у періоди високих світових цін і сповільнюється, коли ціновий цикл змінюється у бік зниження. Оскільки ціни на сировинні товари мають циклічний характер із тривалими періодами низьких цін і відносно короткими періодами високих, економічне зростання в країнах, що розвиваються, також є циклічним і нестабільним.

Такий економічний сценарій підкреслює необхідність пошуку стратегій для зниження залежності від сировини та стимулювання диверсифікації економіки, зокрема шляхом розвитку секторів із більшою доданою вартістю.

Цикли цін на сировинні товари впливають на економічне зростання через низку факторів, таких як нестабільність цін та погіршення умов торгівлі, вплив цін на фіскальну та монетарну політику, а також прямий і непрямий вплив на бізнес і домогосподарства. У довгостроковій перспективі зростання цін на товари сигналізує про погіршення умов торгівлі, що знижує рівень доходів у країнах, які залежать від сировини. Висока волатильність цін підсилює невизначеність у цих країнах, що перешкоджає інвестиціям і ускладнює планування, ставлячи під загрозу реалізацію проектів розвитку [16].

Хоча більшість досліджень у сфері міжнародної торгівлі зосереджені на обміні промисловими товарами, міжнародна торгівля сільськогосподарською

продукцією та продовольством також має важливе значення, оскільки сільське господарство залучає значну частку робочої сили; підвищення продуктивності цього сектора сприяє зменшенню доходної нерівності всередині країн і регіонів; розвиток міжнародних ланцюжків вартості харчових продуктів є стратегічним напрямом для агросектора; і стабільне постачання сільськогосподарської продукції є важливим через посилення кліматичних викликів [21].

Сільськогосподарська продукція залишається важливим елементом глобальної торгівлі, хоча її частка у загальному обсязі поступово зменшується. Проте її виробництво відіграє важливу роль у національних економіках, особливо шляхом створення прямих, непрямих і індукованих робочих місць, що є особливо важливим для менш розвинених країн [22].

На думку багатьох економістів, торгівля сільськогосподарською продукцією є ключовим фактором економічного зростання та сталого розвитку. Дослідження Санхуан-Лопеса А. та Доусона Р. показало позитивний вплив експорту сільськогосподарської продукції на економічне зростання у 42 країнах, що розвиваються, за період 1970–2004 років [23]. У Камеруні Форга Н.Г. і Аквілас Н.А. дослідили зв'язок між експортом сільськогосподарської продукції та економічним зростанням у період 1980–2014 років та виявили, що в короткостроковій перспективі експорт не впливає на зростання економіки, однак у довгостроковій перспективі він має позитивний ефект [24].

Фаріді М. вивчав взаємозв'язок між експортом сільськогосподарської продукції та економічним зростанням у Пакистані в період з 1972 по 2008 роки та зробив висновок, що експорт сільськогосподарської продукції не має значного впливу на економічне зростання країни [25]. Натомість, Махмуд і Мунір (2017) проаналізували цей зв'язок на довшому періоді (1970-2014 рр.) і встановили, що експорт сільськогосподарської продукції позитивно впливає на економічне зростання, хоча цей ефект є незначним. Вони також виявили, що економічне зростання позитивно впливає на експорт сільськогосподарської

продукції, що пов'язано з труднощами у конкуренції на міжнародних ринках через високу конкуренцію та низьку якість пакистанської продукції [26].

Дослідження торгівлі Єгипту, проведене Ахмедом О. і Салламом В. за період з 1970 по 2013 рік, підтвердило існування позитивного зв'язку між експортом сільськогосподарської продукції та економічним зростанням як у довгостроковій, так і в короткостроковій перспективах [27]. Бусарі А. та інші вчені дослідили цей зв'язок у Нігерії, використовуючи дані з 1980 по 2018 роки, і їхні емпіричні результати підтвердили позитивний вплив експорту сільськогосподарської продукції на економічне зростання [28]. Такі ж висновки зробив Іджіршар В. на основі аналізу економіки Нігерії за період з 1970 по 2012 роки: експорт сільськогосподарської продукції позитивно впливає на економічне зростання в довгостроковій перспективі [29].

Окрім загального обсягу експорту аграрної продукції, вчені також вивчали вплив експорту окремих продовольчих товарів на динаміку ВВП країн. Наприклад, Йіфру Т. досліджував вплив експорту сільськогосподарської продукції на економічне зростання в Ефіопії за період з 1973 по 2013 роки та виявив, що експорт кави та олійних культур має позитивний і значний вплив на економічне зростання. Водночас, експорт бобових мав негативний і незначний вплив у короткостроковій перспективі, але позитивний, хоча і незначний, вплив у довгостроковій перспективі [30].

Гілберт Н.А., Ліньюнг С.Г. та Дівайн Г.М. дослідили вплив структури сільськогосподарського експорту на економічне зростання Камеруну за період 1975-2009 років і виявили, що експорт кави та бананів має позитивний і значний вплив на економічне зростання, тоді як експорт какао має негативний і незначний вплив [31]. Уремаду С., Он'еле К. та Аріва Ф. вивчали вплив загального експорту сільськогосподарської продукції, експорту какао та експорту каучуку на економічне зростання Нігерії за 1980-2014 роки і встановили, що лише загальний експорт сільськогосподарської продукції має позитивний вплив на економічне зростання, тоді як товарна структура аграрного експорту не впливала на динаміку ВВП [32].

Бакарі С. досліджував вплив експорту овочів на економічне зростання в Тунісі за період з 1970 по 2015 роки і виявив, що овочі мали позитивний вплив на економічне зростання країни як у довгостроковій, так і в короткостроковій перспективі [33]. У його дослідженні також підтверджено, що експорт оливкової олії позитивно вплинув на економічне зростання Тунісу в обох часових рамках [34]. Аналізуючи залежність ВВП Тунісу від експорту цитрусових у період з 1970 по 2016 роки, Бакарі С. дійшов висновку, що експорт цитрусових не впливав на економічне зростання в довгостроковій перспективі, але мав позитивний вплив у короткостроковій перспективі, через що експорт цитрусових не вважається важливим джерелом економічного зростання в Тунісі [35].

Хоча пандемія COVID-19 негативно вплинула на сільське господарство, як було показано в підрозділі 1.1, існують дослідження, які підтверджують, що аграрний сектор є більш стійким до кризи порівняно з такими галузями, як туризм чи авіаперевезення. Зокрема, Аріфа К. та Кім Дж. зазначили, що в Індонезії, де сільське господарство займає значну частку в економіці, під час пандемії сільськогосподарські підприємства продовжували працювати та робили вагомий внесок у економічне зростання. На основі регресійного аналізу щоквартальних панельних даних про сільськогосподарський експорт Індонезії за 2012–2021 роки, вчені виявили, що експорт сільськогосподарської продукції та пандемія COVID-19 позитивно вплинули на економічне зростання. За їхніми висновками, збільшення експорту сільськогосподарської продукції на 1% і пандемія COVID-19 можуть збільшити економічне зростання на 0,69% і 0,16% відповідно, тоді як робоча сила та інфляція мали зворотний вплив на економічне зростання [36].

Джун Хо Сок і Ханпіл Мун розглядали обґрунтованість гіпотези економічного зростання за рахунок експорту сільськогосподарської продукції у розвинених країнах, зважаючи на існування спільного ринку між країнами. На основі щорічних даних країн ОЕСР за 1997-2016 роки, вони проаналізували вплив сільськогосподарського експорту на зростання сільського господарства,

порівнюючи розвинені країни зі спільними ринками та без них (країни ОЕСР; країни ОЕСР, що є членами ЄС; країни ОЕСР, що не входять до ЄС). В результаті дослідження вчені виявили, що сільськогосподарський експорт (імпорт) має позитивний (негативний) вплив на зростання сільського господарства лише у випадку підвибірки для країн ЄС. Отже, доступ до зовнішніх ринків є важливим для підтвердження гіпотези зростання експорту в сільськогосподарському секторі розвинених країн [37].

Важливість розширення доступу до зовнішніх ринків у торгівлі аграрною продукцією підтверджується також досвідом Китаю. Будучи однією з найбільших аграрних торгових економік, Китай має багато можливостей з точки зору торгівлі сільськогосподарською продукцією. З початку третього тисячоліття китайський сільськогосподарський експорт зростає потужними темпами. Частка загального сільськогосподарського експорту Китаю зросла з 9,70% у 2000 році до 21,18% у 2016 році. Таке значне збільшення частки китайського сільськогосподарського експорту вказує на величезний імпульс, який отримала торгівля сільськогосподарськими товарами в китайській економіці протягом останніх двох десятиліть [38].

Для того щоб міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією розвивалася швидше та стабільніше, Китай налагодив економічне співробітництво з багатьма країнами відповідно до стратегії «Один пояс, один шлях» (B&R). Вчені проаналізували зовнішню торгівлю сільськогосподарською продукцією Китаю в межах ініціативи «B&R» і зробили висновок про її позитивне значення для зміцнення конкурентних позицій сільського господарства Китаю в міжнародній торгівлі [39].

Чень Цзянь та інші проаналізували розвиток експорту сільськогосподарської продукції Китаю та вплив дефіциту торгівлі на АСЕАН з 2001 року, визначивши фактори, що впливають на зростання експорту сільськогосподарської продукції Китаю. Результати дослідження показали, що зростання сільськогосподарського експорту є результатом як конкурентних, так і структурних ефектів. На другому рівні, вся або класифікована

сільськогосподарська продукція зростає завдяки загальному конкурентному ефекту, тоді як вся сільськогосподарська продукція також залежить від спільного ринкового ефекту та товарного ефекту [40].

Ян і Цзін дослідили фактори зростання сільськогосподарського експорту Китаю до Японії і дійшли висновку, що збільшення внутрішнього попиту Японії сприятиме швидкому розвитку торгівлі сільськогосподарською продукцією Китаю. Вони зазначили, що товарна структура значно впливає на зростання експорту сільськогосподарської продукції, тоді як комплексний ефект конкурентоспроможності та ефект конкурентоспроможності продукції відіграють певну роль у стримуванні його зростання [41].

Найважливішою метою країн, що розвиваються, є швидке економічне зростання та розвиток, а експорт часто сприймається як рушій цього зростання. Забезпечення швидких темпів економічного зростання в таких країнах досягається за рахунок збільшення обсягів торгівлі, що підтверджено багатьма емпіричними та теоретичними дослідженнями щодо ролі експорту в економічному зростанні. Вагомий внесок у економічне зростання на основі експорту робить сільськогосподарський сектор, розширюючи доступ до зовнішніх ринків та збільшуючи частку продукції з вищою доданою вартістю в аграрному експорті. Отже, для прискорення економічного зростання країн, що розвиваються, крім нарощування загальних обсягів експорту сільськогосподарської продукції, необхідно визначати найбільш перспективні товарні групи, які позитивно впливають на національну економіку.

1.3. Методика дослідження аграрного експорту та його впливу на економічне зростання

Взаємозв'язок між експортом та економічним зростанням є темою, що привернула значну увагу багатьох авторів. У трансформаційних економіках зростання експорту може розширити обмежені внутрішні ринки країн і сприяти досягненню масштабу, необхідного для промислового розвитку. Зростання експорту інтегрує національну економіку в глобальну, тим самим підвищуючи

рівень конкуренції на міжнародних ринках. Ця конкуренція сприяє ефективному розподілу ресурсів у країнах, що розвиваються, оскільки вони переходять від менш продуктивного сільськогосподарського сектора до відносно більш продуктивного виробничого сектору. Таким чином, продуктивність факторів виробництва зростає завдяки експорту.

Більшість країн з перехідною економікою, таких як Україна, мають лише два значних фактори виробництва: працю та землю з обмеженим обсягом капіталу. Домінування сільського господарства є однією з основних характеристик цих країн, і в їхньому експорті переважають первинні продукти. Позиція платіжного балансу країн з перехідною економікою є нестійкою через низькі обсяги експорту. Причиною цього є недостатні інвестиції в експортний сектор загалом і в сільське господарство зокрема. Коли в експорті країни переважає сільськогосподарська продукція, її конкурентоспроможність на міжнародних ринках визначається різними факторами, які також впливають на вплив аграрного експорту на економічне зростання. Основними факторами є світові ціни, державна політика, рівень розвитку інфраструктури, наявність джерел фінансування та погодні умови. Зі зростанням обсягу та якості сільськогосподарської продукції конкурентоспроможність на міжнародному ринку та частка міжнародного ринку збільшуються, що призводить до зростання валютних надходжень від експорту сільськогосподарських товарів. Це сприяє формуванню капіталу і позитивно впливає на економічне зростання [42].

Внесок сільськогосподарського експорту та економічного зростання має як прямий, так і зворотний зв'язок, що ілюструється на концептуальній схемі (рис. 1.1). У міру зростання економіки країна може виробляти сільськогосподарську продукцію з вищим рівнем доданої вартості, що, своєю чергою, стимулює продуктивність сільського господарства та збільшує обсяги й частку експорту сільськогосподарської продукції. Дешева робоча сила при невисокому рівні забезпечення капіталом обумовлює низьку собівартість сільськогосподарської продукції, тому країна може експортувати

агропродовольчі товари за низькими цінами. Таким чином, якщо ціна аграрного експорту низька при низькому реальному обмінному курсі, то вартість національної валюти знецінюється, що призводить до високого попиту на аграрний експорт на міжнародних ринках.

Рис. 1.2. Концептуальні засади впливу аграрного експорту на економічне зростання

Джерело: [42, с. 19]

Загалом, експорт сільськогосподарської продукції означає доставку будь-якого сільськогосподарського товару або продукту, сирого чи переробленого, з порту країни або продаж сільськогосподарської продукції, виробленої в країні походження, на інші ринки. Зростання визначається як збільшення обсягу та вартості товарів і послуг, вироблених національною економікою (країною) за певний період часу, і зазвичай розраховується як відсоток зростання реального валового внутрішнього продукту або реального ВВП [42].

Дослідного експорту відбувається в кількох напрямках. Насамперед, аналізується динаміка валютних надходжень від експорту аграрної продукції, визначається частка аграрної продукції в загальних обсягах експорту країни та її зміна за досліджуваний період. Для оцінки динаміки обсягів експорту аграрної продукції розраховують темпи її приросту щодо базового року [43, с. 75]. Крім цього, аналізна структура аграрного експорту за основними

товарними групами: на основі розрахунків частки кожного товару в загальних обсягах аграрного експорту визначаються основні товарні групи, які впливають на формування спеціалізації національної економіки, та оцінюється їхня динаміка за досліджуваний період.

Згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗД), статистичне спостереження торговельного обміну аграрною продукцією здійснюється за чотирма укрупненими групами, три з яких поділяються на окремі групи товарів за відповідними двозначними кодами (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Класифікація аграрного експорту за товарними групами

I. Живі тварини та продукти тваринництва	III. Жири та олії рослинного і тваринного походження
01 живі тварини	15 Жири та олії рослинного і тваринного походження
02 м'ясо та харчові субпродукти	
03 риба і ракоподібні	
04 молоко та молочні продукти, яйця, мед	
05 інші продукти	
II. Продукти рослинного походження	IV. Готові харчові продукти
06 живі дерева та інші рослини	16 продукти з м'яса, риби
07 овочі	17 цукор і кондитерські вироби з цукру
08 їстівні плоди та горіхи	18 какао та продукти з нього
09 кава, чай	19 готові продукти із зерна
10 зернові культури	20 продукти переробки овочів
11 продукція борошномельного виробництва	21 різні харчові продукти
12 насіння і плоди олійних культур	22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет
13 шелак природний	23 залишки і відходи харчової промисловості
14 рослинні матеріали для виготовлення	24 тютюн та його промислові замітники

Джерело: побудовано автором за [44]

Другим важливим напрямом дослідження аграрного експорту є визначення його впливу на економічне зростання країни-експортера. Теоретичною основою вивчення внеску сільськогосподарського експорту в економічне зростання є неокласична модель зростання, розроблена Робертом Солоу в 1956 році.

Неокласична модель зростання Солоу акцентує увагу на ролі капіталу, праці та технічного прогресу в економічному зростанні. Згідно з цією моделлю, економічне зростання визначається нагромадженням капіталу, збільшенням

робочої сили та технічним прогресом, який підвищує продуктивність [45]. В контексті аграрного експорту, модель Солоу допомагає зрозуміти, як надходження від експорту можуть сприяти збільшенню інвестицій в аграрний сектор та інші галузі економіки, що в свою чергу сприяє економічному зростанню.

Згідно з неокласичною моделлю, економічне зростання відбувається через такі механізми:

1. Нагромадження капіталу: Валютні надходження від експорту сільськогосподарської продукції можуть бути використані для інвестицій в нові технології, обладнання та інфраструктуру, що підвищує продуктивність сільського господарства та інших секторів економіки.

2. Збільшення робочої сили: Підвищення доходів від експорту може сприяти створенню нових робочих місць як у сільському господарстві, так і в пов'язаних з ним галузях, що забезпечує зайнятість і збільшує загальну продуктивність праці.

3. Технічний прогрес: Доходи від експорту дозволяють фінансувати науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, впровадження нових технологій і методів ведення сільського господарства, що сприяє підвищенню врожайності та ефективності.

Таким чином, зростання аграрного експорту може мати позитивний вплив на економічне зростання країни через підвищення інвестицій в капітал, збільшення зайнятості та сприяння технічному прогресу. Неокласична модель зростання Солоу є важливим теоретичним підґрунтям для аналізу цього впливу, допомагаючи зрозуміти механізми, через які аграрний експорт сприяє економічному зростанню.

$$Y_t = f(L_t, K_t). \quad (1.1)$$

Для дослідження впливу експорту сільськогосподарської продукції на економічне зростання Фаріді М. розширив змінну, що описує сукупне виробництво в моделі Р. Солоу, включивши сільськогосподарський і

несільськогосподарський експорт (як додаткові ресурси) та інфляцію (як контрольну змінну).

Розширена модель Солоу в дослідженні Фаріді М. виглядає наступним чином.:

$$Y_t = f(L_t, K_t, X_t^A, X_t^N, \pi_t^\lambda). \quad (1.2)$$

Фаріді М. використав формулу неокласичної виробничої функції Кобба – Дугласа:

$$Y_t = A_t \cdot L_t^\alpha \cdot K_t^\beta \cdot X_A^\gamma \cdot X_N^\delta \cdot \pi_t^\lambda \cdot e^{\mu t}, \quad (1.3)$$

де Y_t - сукупне виробництво національної економіки в період часу t , L_t - частка зайнятого населення в момент часу t , K_t - запас капіталу в період часу t , X_A - експорт сільськогосподарської продукції, X_N - експорт несільськогосподарської продукції та π_t – інфляція; $\alpha, \beta, \gamma, \delta$ і λ – еластичності виробництва відносно праці, капіталу, експорту сільськогосподарської продукції, експорту несільськогосподарської продукції та інфляції відповідно [25].

Щоб стандартизувати фактичні значення показників, включених у модель, та здійснити їх логарифмування, застосуємо натуральні логарифми (ln) до всіх змінних у рівнянні. Це дозволить нам отримати лінійну модель у логарифмічному вигляді, яка спрощує аналіз еластичності та взаємозв'язків між змінними.

Розглянемо початкову модель Р. Солоу, розширену Фаріді М.:

$$Y = A \cdot f(K, L, E_a, E_{na}) \quad Y = A \cdot f(K, L, E_a, E_{na})$$

Де:

- Y — сукупне виробництво (валовий внутрішній продукт),
- A — технологічний прогрес,
- K — капітал,
- L — праця,
- E_a — експорт сільськогосподарської продукції,
- E_{na} — експорт несільськогосподарської продукції.

Таким чином, стандартизована логарифмічна модель для дослідження впливу експорту сільськогосподарської продукції на економічне зростання виглядає наступним чином:

$$\ln(Y) = C + \alpha \ln(K) + \beta \ln(L) + \gamma \ln(E_a) + \delta \ln(E_{na}) + \theta \ln(\pi)$$

Ця модель дозволяє оцінювати вплив кожної змінної на економічне зростання в логарифмічних термінах, що робить результати більш інтерпретованими з точки зору еластичностей.

На основі емпіричної роботи Канга Х. [46], Сіо А., Цзян Ю. та інші вивчали роль експорту сільськогосподарської продукції в економічному зростанні Гани, зосереджуючись на перспективі пропозиції, що пов'язано з наявністю у країни порівняльної переваги у виробництві какао, бананів і ананасів [47]. Насамперед, у проведеному дослідженні вчені використали доповнену неокласичну модель, розроблену Солоу Р. та доповнену Федером Г. [48] і Рамом Р. [49], яка має вигляд:

$$Y_t = f(L_t, K_t, X_t). \quad (1.6)$$

де Y_t - реальний ВВП, K_t - запас капіталу для внутрішніх інвестицій (INV), L_t - робоча сила (LABF), а X_t - експорт.

Для дослідження впливу сільськогосподарського сектору на економічне зростання вчені розділили експортний внесок на три чіткі складові: експорт какао, бананів та ананасів. Відповідно до методів, використаних у роботах Дук Н. М. і Трам Н. А. [50], Сереніс Д., Цуніс Н. та Сереніс П. [51], а також Сіо А. і Цзян Ю., було застосовано розширену форму рівняння (1.6), яка дозволила врахувати вплив галузевої структури експорту на економічне зростання, що виражено таким рівнянням:

$$Y_t = f(L_t, K_t, X_t^c, X_t^b, X_t^p). \quad (1.7)$$

де X_t^c , X_t^b і X_t^p - позначають експорт відповідних товарних груп сільськогосподарської продукції (наприклад, експорт какао, експорт бананів і експорт ананасів) [47].

Важливим елементом моделі також є обмінний курс, який відображає різницю в економічній активності між країнами і вважається значущим економічним показником [52]. Економісти підкреслюють, що неефективне управління обмінним курсом може негативно вплинути на економічне зростання [53]. Отже, для проведення дослідження впливу аграрного експорту на економічне зростання рівняння (1.7) у загальному вигляді можна записати так:

$$GDP_t = f(K_{inv_t}, Lab_{f_t}, Ex_{r_t}, Prod1_t, Prod2_t, Prodn_t), \quad (1.8)$$

де: GDP_t – реальний ВВП в рік t , K_{inv_t} - капітальні інвестиції в сільське господарство в рік t , Lab_{f_t} - чисельність зайнятих у сільському господарстві в рік t , Ex_{r_t} - обмінний курс в рік t , $Prod1_t$, $Prod2_t$, $Prodn_t$ - обсяги експорту за товарними групами, які переважають в експорті сільськогосподарської продукції.

Для того, щоб виключити відмінності в одиницях виміру показників, які наведені у рівнянні (1.8), застосуємо натуральний логарифм з обох сторін рівняння, що дозволяє записати емпіричну модель у наступній формі:

$$\ln GDP_t = \beta_0 + \beta_1 \ln K_{inv_t} + \beta_2 \ln Lab_{f_t} + \beta_3 \ln Ex_{r_t} + \beta_4 \ln Prod1_t + \beta_5 \ln Prod2_t + \beta_6 \ln Prodn_t + \varepsilon_t, \quad (1.9)$$

де: β - коефіцієнти еластичності. У випадку позитивного впливу динаміки незалежних змінних на залежну змінну очікуються такі значення: $\beta_1 > 0$, $\beta_2 > 0$, $\beta_3 < 0$, $\beta_4 > 0$, $\beta_5 > 0$ і $\beta_6 > 0$. Крім того, $\ln$ вказує на натуральний логарифм. Інші змінні були пояснені вище.

Отже, для обґрунтування напрямів удосконалення структури аграрного експорту України в нашому дослідженні буде проаналізовано динаміку експорту основних товарних груп сільськогосподарської продукції та зміну їхніх часток у структурі експорту за період 2010-2022 років. Також важливо врахувати економічні ефекти від експорту окремих видів аграрної продукції. Для цього доцільно застосувати регресійний аналіз і побудувати регресійну модель, яка покаже залежність реального ВВП від експорту ключових видів аграрної продукції.

Висновки до розділу

1. Основні тенденції світової торгівлі аграрною продукцією можна описати так: (1) розвинені країни домінують на глобальному ринку сільськогосподарської продукції, хоча частка країн, що розвиваються, постійно зростає; (2) національні ринки сільського господарства захищеніші від міжнародної конкуренції порівняно з іншими ринками, але угоди в межах СОТ і нові преференційні торгові договори сприяють лібералізації торгівлі та збільшенню обсягів торговельних потоків; (3) глобальні ланцюги вартості в агросекторі сприятливо впливають на міжнародну торгівлю, лібералізацію ринку, розвиток аграрних послуг і створення робочих місць. Сільське господарство та торгівля агропродукцією є основою продовольчої безпеки, що критично важливо у кризові періоди, такі як пандемії, політичні конфлікти чи торговельні війни. Відтак, країни, що розвиваються, повинні враховувати роль сільського господарства як важливого чинника економічного зростання та конкурентоспроможності на глобальному ринку.

2. Експорт виступає одним із ключових рушіїв економічного зростання, що підтверджується численними теоретичними й емпіричними дослідженнями. Проте країни, залежні від сировинних ресурсів, зазвичай експортують товари з низькою доданою вартістю. У світлі глобальних викликів проблема низької доданої вартості експортованої агропродукції стає серйозною для провідних експортерів, оскільки це стримує економічне зростання. Попри те, що спеціалізація на агропродукції не завжди гарантує високі конкурентні позиції в глобальній економіці, експорт аграрної продукції загалом позитивно впливає на економічний розвиток країн, що розвиваються. Дослідження показали, що структура аграрного експорту має значення, оскільки різні види сільськогосподарської продукції можуть неоднаково впливати на ВВП.

3. Дослідження аграрного експорту включає динамічний, структурний та статистично-кореляційний аналізи. Динамічний аналіз застосовується для вивчення загальних тенденцій, темпів зростання аграрного експорту та його частки в загальному обсязі експорту, що дозволяє оцінити ступінь спеціалізації

економіки на сільському господарстві. Структурний аналіз доцільний для визначення ключових товарних груп з найбільшими частками в аграрному експорті, що виділяє галузі спеціалізації сільськогосподарського сектора. Результати структурного аналізу слугують основою для моделювання залежності реального ВВП від обсягів експорту основних агропродуктів.

РОЗДІЛ 2. ГОЛОВНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ ПРОДУКЦІЄЮ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

2.1. Роль України на міжнародному ринку продовольства

Україна є одним із світових лідерів за обсягами експорту шести з восьми основних харчових продуктів. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO), у 2021 році Україна була безперечним лідером на ринку соняшникової олії (рис. 2.1), випереджаючи наступні чотири країни-експортери (Росія, Нідерланди, Угорщина та Аргентина) разом узяті. Схожа ситуація спостерігалася і з експортом української макухи (побічного продукту пресування насіння соняшнику). Найбільшими ринками збуту для цієї продукції у 2021 році були Індія (31%), Європейський Союз (30%) і Китай (15%). Крім того, Україна займала провідні місця серед найбільших світових експортерів ріпаку (друге місце), кукурудзи (четверте), пшениці та ячменю (п'яте). Завдяки зростанню аграрного виробництва та експорту у 2021 році очікувалося подальше зміцнення позицій України на світовому ринку продовольства в найближчі роки.

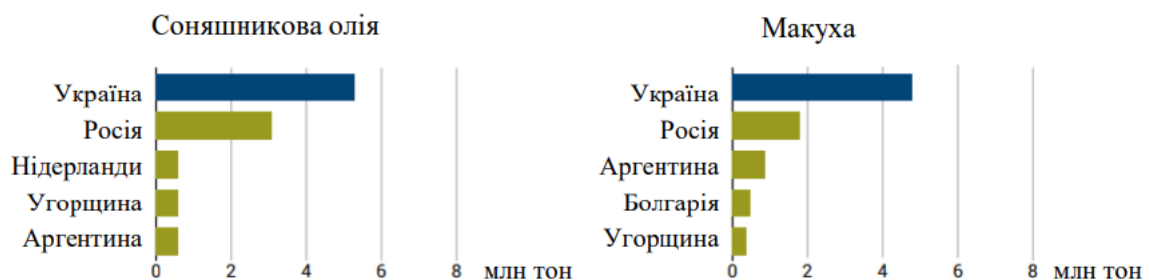

Рис. 2.1. Країни-лідери за експортом соняшникової олії та макухи у 2021 р.

Джерело: побудовано автором за даними [54]

Попри початок повномасштабної війни, станом на 1 березня 2022 року українські експортери здійснили близько 62% від планового експорту соняшникової олії на 2021-2022 маркетинговий рік. Україна, як один із найбільших постачальників соняшникової макухи на світовий ринок, до цієї дати відвантажила приблизно 61% від прогнозованого експорту на поточний

маркетинговий рік. Основними ринками збуту для цих продуктів у 2021 році були Китай (48%), Європейський Союз (25%) та Туреччина (7%) [55].

У 2021 році Україна забезпечувала 41% світового експорту соняшникової олії, 12,5% експорту кукурудзи, 12% експорту ячменю, 10% експорту насіння ріпаку та 9,9% експорту пшениці (рис. 2.2). За період 2010-2021 років позиції України на світовому ринку соняшникової олії, кукурудзи, насіння ріпаку та пшениці посилювалися, що підтверджується збільшенням частки цих товарів у світовому експорті. Позитивною тенденцією також є зниження частки України у світовому експорті насіння соняшнику, ймовірно, завдяки розширенню потужностей з переробки цього насіння на соняшкову олію.

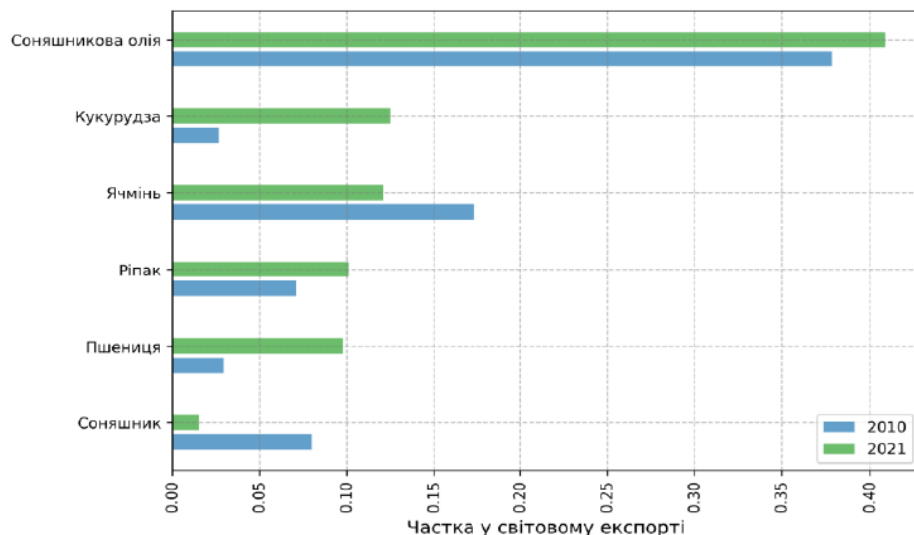

Рис. 2.2. Частка України у світовому експорті сільськогосподарської продукції за основними товарними групами

Джерело: [56]

У 2021 році Україна посіла шосте місце у світі за обсягами виробництва ріпаку та третє — за обсягами його експорту, загальна вартість якого склала 1,7 млрд доларів США. Україна також була дев'ятим за обсягами виробником соєвих бобів у світі та займала сьоме місце за обсягами експорту, постачивши сої на 600 млн доларів США. Станом на 1 березня 2022 року обсяг експорту сої становив близько 65% від прогнозованого показника на 2021-2022 маркетинговий рік [55].

Крім того, Україна була шостим за обсягами виробником кукурудзи у світі та прогнозувалася на четверте місце за обсягом експорту в 2021-2022 маркетинговому році. До березня 2022 року країна відвантажила приблизно 80% від очікуваного обсягу експорту кукурудзи за маркетинговий рік. У 2021 році український експорт кукурудзи оцінювався в 5,9 млрд доларів США. Основними ринками для української кукурудзи стали Китай (32% експорту на 1,9 млрд доларів США), Європейський Союз (30%, або 1,8 млрд доларів США) і Єгипет (7%, або 0,5 млрд доларів США), а також Іран і Туреччина (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Аграрний експорт України за найбільшими країнами-імпортерами у 2021 р.

Продукція	Вартість, млрд дол. США	Основні країни-імпортери, млрд дол. США		
		ЄС	Китай	Індія
Разом	27,8	7,7	4,2	2,0
Олія соняшникова	6,4	Індія 1,9	ЄС 1,9	Китай 0,9
Кукурудза	5,9	Китай 1,9	ЄС 1,8	Єгипет 0,5
Пшениця	5,1	Єгипет 0,9	Індонезія 0,7	Туреччина 0,4
Ріпак	1,7	ЄС 1,1	Пакистан 0,2	Великобританія 0,2
Ячмінь	1,3	Китай 0,7	Туреччина 0,2	Саудівська Аравія 0,1
Соняшникова макуха	1,2	Китай 0,6	ЄС 0,3	Білорусь 0,1

Джерело: складено за [55]

У 2021 році Україна займала сьоме місце у світі за обсягами виробництва пшениці та могла стати п'ятим за величиною експортером у 2021-2022 маркетинговому році. Український експорт пшениці оцінювався в 5,1 млрд доларів США, і до лютого 2022 року було експортовано близько 95% від прогнозованого обсягу, що відповідало звичайній динаміці торгівлі. Найбільшими імпортерами української пшениці у 2021 році були Єгипет, Індонезія, Бангладеш, Туреччина та Ємен. Країни Північної Африки (Єгипет, Лівія) та Західної Азії (Ліван, Ємен) значною мірою залежали від українських поставок, а для Індонезії та Бангладеш Україна була другим за величиною постачальником пшениці [55].

Аграрний експорт України у 2021 році був спрямований головним чином до Азії (7,57 млрд дол. США), Європейського Союзу (4,09 млрд дол. США), Африки (1,91 млрд дол. США), СНД (0,84 млрд дол. США) та Північної й Південної Америки (0,16 млрд дол. США). П'ятірку найбільших країн-імпортерів української продукції становили Китай (2,7 млрд дол. США), Індія (1,06 млрд дол. США), Нідерланди (1,02 млрд дол. США), Єгипет (0,8 млрд дол. США) та Туреччина (0,6 млрд дол. США) [57].

Азійські країни традиційно були основними ринками для української сільськогосподарської продукції. У 2021 році на них припадало 52% експорту пшениці, 33% кукурудзи, 87% ячменю та 72% соняшникової олії. Крім цього, 34% від загального обсягу експорту м'яса птиці, 38% вершкового масла та 12% цукру також постачалися до азійських країн. До Африки у 2021 році експортувалося близько 40% української пшениці та 19% кукурудзи.

Порівняння обсягів українського аграрного експорту з іншими країнами-лідерами свідчить, що українські товари часто мають нижчий рівень доходу з продажу відносно обсягів експорту. Це пояснюється тим, що українська продукція, хоч і значно дешевша, отримує менші субсидії порівняно з товарами з країн ЄС та США. Зокрема, у 2021 році Україна посідала четверте місце за обсягами експорту пшениці як у кількісному, так і у вартісному вимірах (табл. 2.2), однак середня експортна ціна на 1 тону становила 243,56 долара США, що нижче за інші країни. За ефективністю експорту пшениці лідирувала Канада, тоді як Україна посіла десяте місце за цим показником.

Таблиця 2.2

Місце України серед країн-лідерів за обсягами експорту пшениці у 2021 р.

Місце в рейтингу за обсягами експорту	Країна	Обсяги експорту пшениці		Вартість за 1 т	Місце в рейтингу за ефективністю експорту
		млн т	млн дол. США	дол. США	
1	Росія	27,37	7301,7	266,77	7
2	Австралія	25,56	7105,5	277,99	5
3	США	24,01	7286,5	303,47	2
4	Канада	21,55	6636,1	307,93	1
5	Україна	19,39	4722,7	243,56	10
6	Франція	16,09	4483,9	278,67	4
7	Аргентина	9,49	2454,1	258,59	9
8	Німеччина	7,1	1969,7	277,42	6
9	Румунія	6,91	1800,1	260,50	8
10	Індія	6,1	1723,4	282,52	3

Джерело: складено і розраховано автором за даними [54]

Експерти виділяють кілька факторів, які визначають цінову конкурентоспроможність українського агропродовольства. Насамперед це низькі витрати на робочу силу, великі розміри фермерських господарств і родючі ґрунти, що забезпечують високі врожаї з мінімальними затратами на добрива [58, с. 47]. Також важливою складовою ціноутворення є якість зерна. У 2021 році, наприклад, погіршення співвідношення продовольчої і фуражної пшениці до 70:30 у порівнянні з 80:20 у 2020 році призвело до зниження вартості зерна, що робить його доступнішим для країн з низьким рівнем доходів, таких як африканські імпортери [59].

Важливим фактором глобальної продовольчої безпеки є залежність багатьох країн від аграрного експорту України та Росії, зокрема пшениці, кукурудзи, ячменю та соняшникової олії. За даними FAO, у 2021 році 25 країн імпортували понад 50% пшениці саме з цих країн, що вразило продовольчу безпеку Африки та Західної Азії, зокрема держав із низьким доходом і дефіцитом продовольства. Блокування морських шляхів у лютому 2022 року через повномасштабне вторгнення Росії до України призвело до дефіциту українських зернових на світовому ринку: 10% світового експорту пшениці та 15% кукурудзи були недопоставлені. Скорочення пропозиції зернових та

азотних добрив стало ключовим фактором подвоєння цін на зерно, спричинивши додаткове навантаження на глобальний ринок продовольства та збільшення кількості людей, що недоїдають, на 7,6–13,1 мільйона осіб у 2022 році [60].

У результаті повномасштабного вторгнення російських військ в Україну в лютому 2022 року було заблоковано морські шляхи постачання української сільськогосподарської продукції. Це призвело до того, що світовий ринок не отримав 10% пшениці та 15% кукурудзи, які раніше надходили з України. Зупинка експорту зерна та зменшення пропозиції азотних добрив на ринку стали ключовими факторами, що спричинили майже двократне зростання цін на зерно [61].

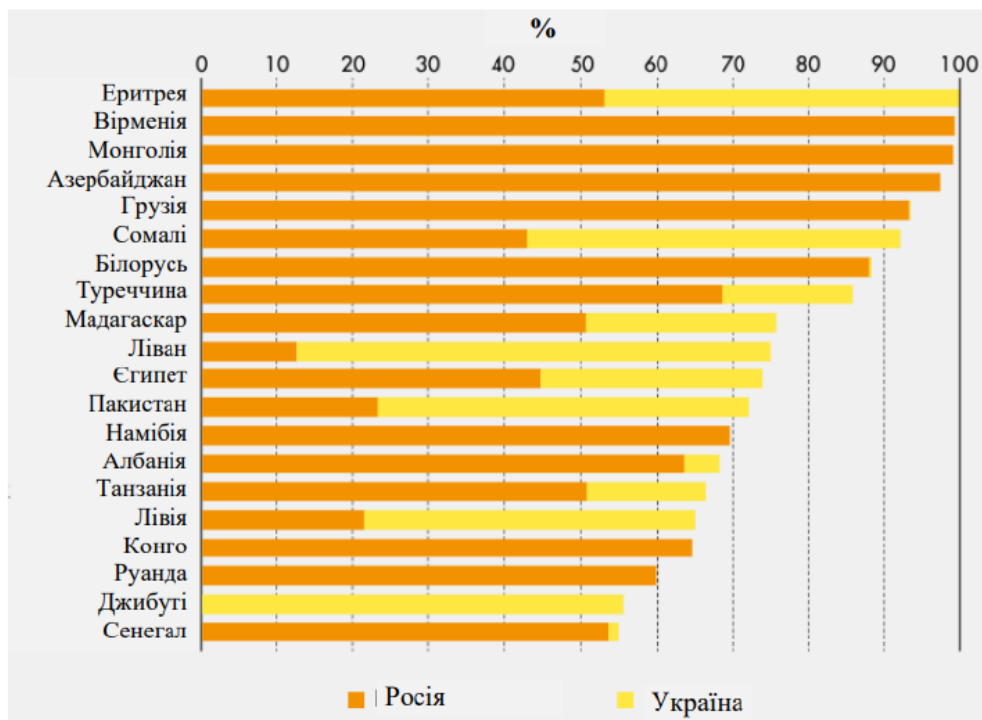

Рис. 2.3. Країни – найбільші імпортери пшениці з України у 2021 р.

Джерело: [60, с. 25]

Зростання цін на зернові погіршило продовольчу кризу в африканських країнах, які значною мірою залежать від імпорту аграрної продукції. У 2021 році експорт агропродукції з України до Африки склав 3,5 млрд доларів США, що становило 3,5% від загального обсягу імпорту товарів цими країнами.

Майже 90% українського агроекспорту до Африки припадало на зернові культури та рослинні олії (рис. 2.4). Зокрема, частка української пшениці в загальному обсязі імпорту в Єгипті становила 37%, у Лівії — 50%, у Тунісі — 32%, а в Марокко — 15%. Ці країни вважаються залежними від імпорту пшениці, оскільки цей продукт є основою для багатьох традиційних страв, а власне виробництво забезпечує лише 50% споживчого попиту.

Рис. 2.4. Динаміка аграрного експорту України у країни Африки у 2013-2022 рр.

Джерело: [61]

Після початку повномасштабної війни торгівля між ЄС та Україною значно скоротилася. З лютого по березень 2022 року через невизначеність ситуації в Україні та зростання воєнних загроз було відкладено багато експортно-імпортних операцій, що призвело до різкого зменшення частки України в імпорті та експорті ЄС (на 39% і 55% відповідно). У грудні 2022 року частка України в експорті ЄС перевищила рівень попереднього року, досягнувши піку в березні 2023 року (1,7%) після незначного зниження на початку 2023-го. Водночас частка України в імпорті ЄС дещо знизилася в січні 2023 року порівняно з січнем 2021 року (0,9% проти 1,0%) і залишалася стабільною на рівні 1,0% у лютому та березні 2023 року.

Аналіз торгівлі шістьма основними товарами, значущими для імпорту ЄС (рис. 2.5), показав зростання частки України в п'яти з них при порівнянні першого кварталу 2023 року з аналогічним періодом 2022 року. Це зростання можна пояснити постановою ЄС, яка набрала чинності 4 червня 2022 року і діє до 5 червня 2023 року, дозволяючи вільну торгівлю з Україною без обмежень і скасовуючи попередні заходи для захисту європейської промисловості.

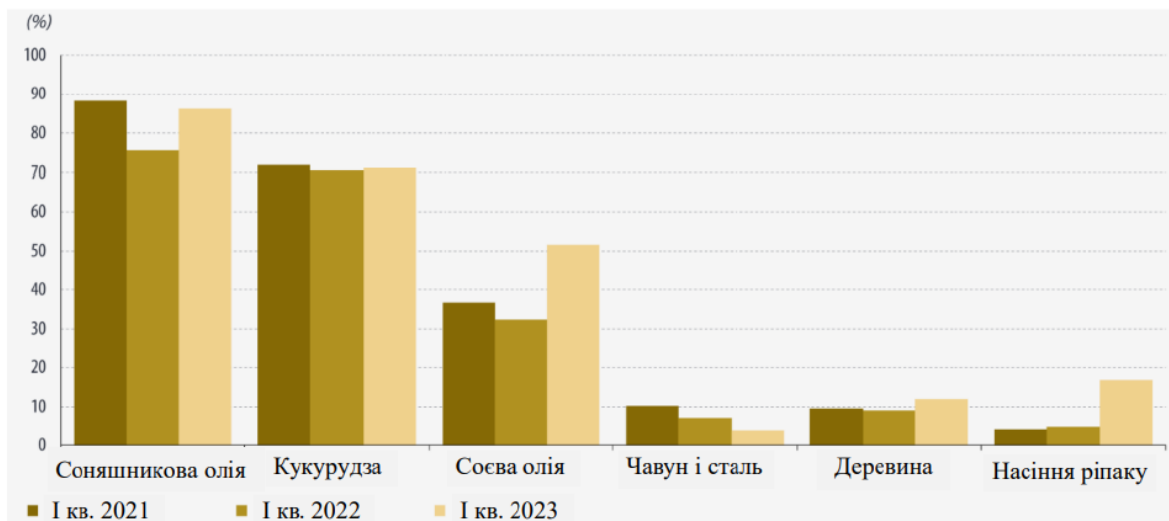

Рис. 2.5. Частка України в імпорті ЄС за основними товарами

Джерело: [62]

Найбільше зростання зафіксовано у торгівлі соєвою олією, частка якої зросла на 19,2 процентних пункти, досягнувши 51,6% у першому кварталі 2023 року порівняно з 32,4% у першому кварталі 2022 року. Також значне збільшення спостерігалось в експорті насіння ріпаку (+11,9 п. п.; 16,8% проти 4,9%), соняшникової олії (+10,5 п. п.; 86,1% проти 75,6%), деревини (+2,9 п. п.; 11,9% проти 9,0%) і кукурудзи (+0,6 п. п.; 71,1% проти 70,5%). Однак частка чавуну та сталі з України в імпорті ЄС зменшилася на 3,1 п. п., з 7,1% до 4,0%.

Загалом, до повномасштабної війни з Росією Україна була світовим лідером за обсягом експорту соняшникової олії та макухи, а також входила в топ-10 експортерів пшениці, ячменю, кукурудзи й насіння ріпаку. Велика частина аграрного експорту України представлена сільськогосподарською

сировиною з низькою доданою вартістю, що знижує валютну ефективність експортних операцій.

2.2. Динамічні та структурні характеристики аграрного експорту України

За останнє десятиріччя аграрний експорт став важливим фактором розвитку економіки України, що підтверджується значним зростанням частки сільськогосподарської продукції та готових продуктів харчування в загальному експорті товарів. У 2022 році частка агропродовольчої продукції в експорті товарів досягла 53%, що на 12,3 процентних пункти більше, ніж попереднього року, та у 2,7 раза більше, ніж у 2010 році. Загалом, аграрний експорт України демонструє стабільне зростання: його обсяги зросли з 10,2 млрд доларів США у 2010 році до 23,4 млрд доларів США у 2022 році, тобто в 2,3 раза (рис. 2.6). Проте у короткостроковому періоді відбулося скорочення аграрного експорту на 15,5% у 2022 році порівняно з попереднім роком через повномасштабне вторгнення Росії.

Зростання обсягів аграрного експорту при стабільному рівні імпорту сприяло збільшенню позитивного сальдо зовнішньої торгівлі України цими товарами. Хоч у 2022 році сальдо торгівлі аграрною продукцією знизилося до 17,4 млрд доларів США порівняно з 2021 роком, це все ж понад у 4 рази більше, ніж у 2010 році. Зростання позитивного сальдо в агропродовольчій торгівлі є позитивною тенденцією, яка демонструє здатність України забезпечувати критичний імпорт продуктів, не вироблених у країні.

Аграрний сектор України характеризується високою здатністю швидко відновлювати виробництво та нарощувати експорт після криз. Зокрема, після світової економічної кризи 2008–2009 років, починаючи з 2010 року, відбулося помітне зростання експорту української агропродукції до 2012 року. Проте ця тенденція була перервана кризою, викликаною анексією Криму та окупацією частини Донецької і Луганської областей у 2014 році, що призвело до зниження аграрного експорту з 17,3 млрд доларів США у 2014 році до 14,7 млрд доларів у

2015 році. Однак, незважаючи на складну економічну та політичну ситуацію, аграрні підприємства використали свій потенціал і почали збільшувати експорт уже в 2016 році. Варто зазначити, що глобальна економічна криза через пандемію COVID-19, яка вплинула на інші сектори, не спричинила скорочення аграрного експорту з України; навпаки, відбулося його незначне зростання. У 2021 році експорт аграрної продукції збільшився на 24,8% порівняно з 2020 роком і досяг рекордного рівня в 27,7 млрд доларів США.

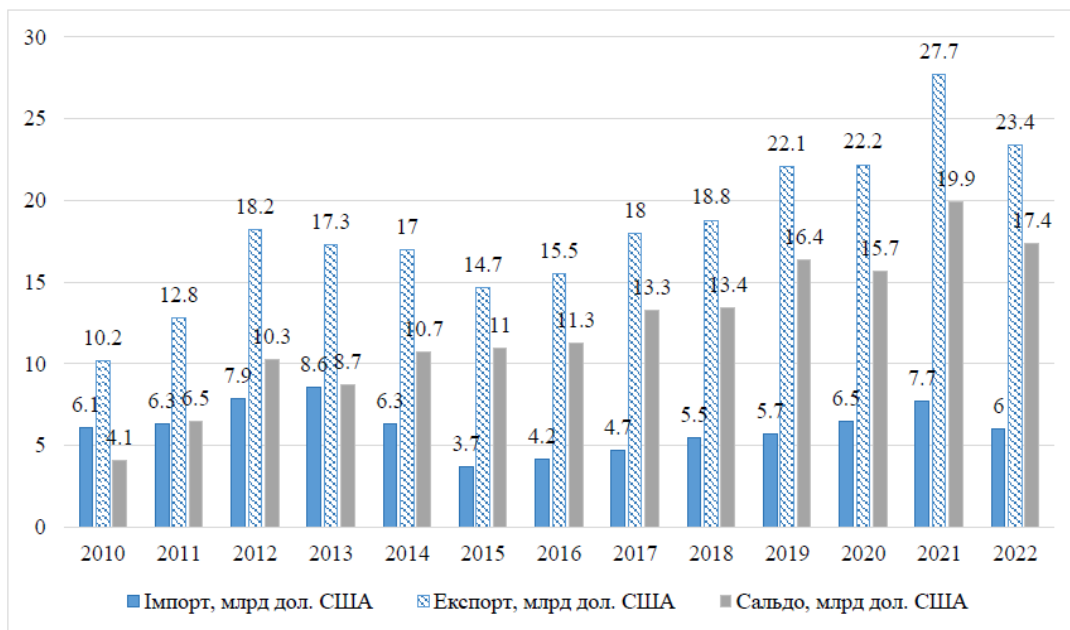

Рис. 2.6. Динаміка показників зовнішньої торгівлі України аграрною продукцією у 2010-2022 рр.

Джерело: побудовано автором за даними[44]

Продукти рослинного походження стали основою аграрного експорту України, демонструючи найвищі темпи зростання серед інших агропродовольчих товарних груп. У 2010 році експорт рослинної продукції становив 3976,3 млн доларів США, а в 2022 році цей показник збільшився в 3,4 раза, досягнувши 13472,6 млн доларів. Частка рослинної продукції в загальному обсязі експорту зросла з 7,7% у 2010 році до 30,5% у 2022 році, суттєво перевищуючи частки інших товарних груп аграрного експорту (рис. 2.7).

Експорт жирів і олій тваринного та рослинного походження зростає повільніше порівняно з рослинною продукцією. У 2022 році вартість експорту жирів і олій становила 5948,6 млн доларів США, що в 2,3 раза більше, ніж у 2010 році (2617,3 млн доларів). Частка цієї продукції в загальному експорті товарів України також зросла — з 5,1% у 2010 році до 13,5% у 2022 році, що є позитивною тенденцією, оскільки така продукція має вищу додану вартість порівняно з рослинною сировиною.

Рис. 2.7. Динаміка часток основних продовольчих товарів з загальних обсягів експорту товарів України у 2010-2022 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними [44]

Протягом досліджуваного періоду експорт готових харчових продуктів з України демонстрував спад, оскільки його вартість знизилася з 2571,1 млн доларів США у 2010 році до 2496,8 млн доларів у 2022 році. Однак, частка продуктів харчування в загальному експорті товарів України зросла з 5,0% до 5,7%. Експорт продуктів тваринного походження, хоч і був найменшим за обсягом, показав позитивну динаміку, збільшившись в 1,9 раза — з 771,4 млн доларів у 2010 році до 1471,8 млн доларів у 2022 році, що сприяло зростанню частки цієї продукції в загальному експорті з 1,5% до 3,3%.

У структурі аграрного експорту найбільшу частку займають продукти рослинного походження, частка яких зросла з 40% у 2010 році до 57% у 2022 році. Жири та олії тваринного й рослинного походження посіли друге місце, хоча їх частка в аграрному експорті дещо знизилася — з 26,3% до 25,4%. Значне зменшення частки готових харчових продуктів — з 25,9% у 2010 році до 10,7% у 2022 році — вказує на погіршення якісної структури аграрного експорту України, оскільки готові харчові продукти мають вищу додану вартість. Відповідно, зниження їх частки вказує на зменшення ефективності зовнішньої торгівлі, зокрема, через зростання частки сировинної продукції, такої як рослинництво. Частка продуктів тваринного походження в загальному експорті аграрної продукції була найменшою, знизившись з 7,8% у 2010 році до 6,2% у 2022 році, що є позитивним з точки зору переходу до продукції з більшою доданою вартістю.

Розглядаючи динаміку за основними товарними групами відповідно до двозначних кодів УКТЗЕД, видно, що зернові культури довгий час займали найбільшу частку в аграрному експорті. Їх частка зросла з 24,8% у 2010 році до 44,5% у 2021 році, а у 2022 році знизилася до 38,9%. У вартісному вираженні обсяг експорту зернових збільшився в 3,7 рази — з 2467 млн доларів до 9108,1 млн доларів. Жири та олії тваринного і рослинного походження, що у 2010 році становили основну частку аграрного експорту (26,5%) з обсягом 2617,3 млн доларів, поступово зменшили свою частку до 25,4%, хоч їх вартісний обсяг зріс на 127,3% і досяг 5948,5 млн доларів у 2022 році.

Рис. 2.8. Динаміка структури аграрного експорту за основними товарними групами у 2010-2022 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними [44]

У структурі аграрного експорту України важливе місце займають насіння та плоди олійних рослин, частка яких збільшилася з 10,9% у 2010 році до 16,1% у 2022 році. Вартість їх експорту зросла в 3,5 раза — з 1085,7 млн доларів США до 3757,7 млн доларів США. Натомість частка товарної групи «Молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед» знизилася з 6,5% у 2010 році до 1,9% у 2022 році, зі зменшенням вартісного обсягу експорту на 30,3% (з 648,8 млн доларів до 452,1 млн доларів). Експорт залишків і відходів харчової промисловості зростав до 1733,1 млн доларів США у 2021 році (у 3,6 раза), але у 2022 році знизився до 1081,8 млн доларів США, відповідно, частка цих товарів в аграрному експорті зросла з 4,8% до 6,3%, а потім знизилася до 4,6%.

Протягом досліджуваного періоду відбулося зростання частки м'яса та їстівних субпродуктів з 0,9% до 3,9%, а їх вартісний обсяг експорту збільшився в 10,2 раза — з 90,2 млн доларів США до 923,8 млн доларів США. Частка їстівних плодів та горіхів залишалася невеликою, хоча її показник зменшився з 2,1% у 2010 році до 1,3% у 2022 році. Незважаючи на це, експорт їстівних плодів і горіхів виріс майже в 1,5 раза у вартісному вираженні.

Протягом досліджуваного періоду також спостерігалася негативна динаміка частки деяких основних товарів харчової промисловості в структурі аграрного експорту. Наприклад, частка цукру і кондитерських виробів зменшилася з 2,1% у 2010 році до 1,3% у 2022 році, хоча вартісний обсяг експорту зріс на 45% — з 206,5 млн доларів США до 299,6 млн доларів США. Експорт готових продуктів із зерна знизився лише на 1% у вартісному обсязі (з 254,3 млн доларів США до 251,7 млн доларів США), однак їхня частка в аграрному експорті зменшилася істотніше — з 2,6% до 1,1%.

Збільшення експорту товарів з високою доданою вартістю, таких як готові харчові продукти, є важливим з точки зору підвищення ефективності експорту України, оскільки виробництво цих товарів приносить більше прибутку, ніж сировинна продукція.

Через загострення логістичних труднощів із експортом зернових культур, варто звернути увагу на продукцію переробки зерна, яка має більшу додану вартість і може частково компенсувати втрати. У структурі аграрного експорту частка продукції борошномельно-круп'яної промисловості знизилася з 0,81% у 2010 році до 0,59% у 2022 році, хоч обсяг експорту у вартісному вираженні зріс на 72,2%, що пояснюється зростанням цін. Наприклад, експорт пшеничного та житнього борошна збільшився з 83,5 тис. тонн (22158,1 тис. доларів США) у 2010 році до 105,7 тис. тонн (36089,25 тис. доларів США) у 2021 році, при цьому середня ціна за тонну зросла з 265,3 до 341 долара. Для кукурудзяного борошна спостерігалася схожа тенденція: обсяг зменшився з 3,79 тис. тонн до 0,92 тис. тонн, але ціна за тонну зросла з 210,4 до 4713,1 долара. У січні 2022 року ціна пшеничного борошна зросла до 402 доларів за тонну.

До повномасштабного вторгнення Росії найбільшими імпортерами української аграрної продукції були країни Азії, із загальним зовнішньоторговельним оборотом понад 12 млрд доларів США у 2021 році. Торгове сальдо залишалось позитивним — близько 10 млрд доларів. Експорт до азійських країн становив 49% від загального обсягу аграрного експорту України. Найбільші імпортери української аграрної продукції в 2021 році були:

Китай (4282,3 млн доларів), Індія (1953,7 млн доларів), Туреччина (1464,0 млн доларів), Індонезія (760,8 млн доларів), Саудівська Аравія (645,8 млн доларів), Ірак (466,7 млн доларів), Ізраїль (449,6 млн доларів) та Бангладеш (299 млн доларів). Експорт до цих країн охоплював 37,2% загального обсягу аграрного експорту України у 2021 році.

Основні товарні групи українського аграрного експорту до країн Азії традиційно складаються із зернових культур, жирів та олій тваринного або рослинного походження, а також насіння та плодів олійних рослин. У 2021 році зернові культури займали провідну частку в аграрному експорті України до Індонезії (92,6%), Бангладешу (69,8%), Ізраїлю (37,9%), Саудівської Аравії (34,7%), Китаю (31,9%) та Туреччини (22,2%) [66]. Жири та олії були основою експорту до Індії (77,2%) та Іраку (45,4%), а насіння та плоди олійних рослин мали значну частку в експорті до Бангладешу (22,9%) [Там же].

Європейський Союз також належить до найбільших імпортерів української агропродукції. З часу запровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і завдяки функціонуванню Поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі з 2016 року умови для українського аграрного експорту до ЄС покращилися, хоча деякі квоти й обмеження залишилися. Зменшення торговельних бар'єрів дало змогу українським експортерам швидше подолати наслідки економічної кризи 2015-2016 років, оскільки багато виробників переорієнтувалися на європейський ринок після втрати доступу до російського. У результаті поліпшення умов торгівлі з ЄС за період 2016-2021 років загальний обсяг експорту товарів з України до ЄС зріс на 98,5%, а аграрний експорт збільшився на 80,9% — з 4242 млн дол. США до 7674 млн дол. США [67]. Також зросла частка аграрного експорту в загальному обсязі експорту до ЄС: з 31,4% у 2016 році до 35,0% у 2020 році, з подальшим зниженням до 28,6% у 2021 році через швидше зростання загального експорту порівняно з аграрним.

В експорті української сільськогосподарської продукції до ЄС традиційно домінують зернові культури, насіння та плоди олійних рослин, а також жири та

олії тваринного або рослинного походження. Частка зернових у загальному обсязі аграрного експорту до ЄС знизилася з 31,0% у 2016 році до 25,2% у 2021 році. Водночас, частка насіння олійних рослин зросла з 14,7% до 19,3%, що свідчить про збільшення експорту сировини замість її переробки на олію для європейського ринку. Це підтверджується лише незначним зростанням частки жирів та олій у структурі аграрного експорту до ЄС — з 29,2% до 30,8% за цей же період. Частка залишків і відходів харчової промисловості також суттєво зменшилася — з 10,6% до 6,1%, що може свідчити про збільшення попиту на продукти з більшою доданою вартістю на ринку ЄС.

Дослідження показало, що за останнє десятиріччя аграрний експорт України значно зріс як у вартісному вимірі, так і у відсотковому відношенні до загального обсягу експорту. Український аграрний експорт, як правило, включає переважно сировину (зернові культури, насіння і плоди олійних рослин) та продукти з низьким рівнем переробки (жири і олії тваринного та рослинного походження). Основними імпортерами української аграрної продукції є країни Азії, ЄС та Африки.

2.3. Ризики та загрози розвитку аграрного експорту в період воєнного стану

Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну має руйнівні наслідки для економіки України і негативно впливає на розвиток інших країн. Через війну погіршилися темпи відновлення світової економіки після пандемії COVID-19, порушилися глобальні ланцюги постачання агропродукції, що поставило під загрозу продовольчу безпеку багатьох країн. Конфлікт також загострив проблему функціонування українських аграрних підприємств, особливо в південних і східних регіонах, які стикаються з ризиком фізичного знищення, втрати людського ресурсу та матеріальних засобів.

Українські аграрні компанії, а також малі та середні підприємства (МСП) і працівники зазнали серйозних збитків від війни, що значно вплинуло на їхню здатність працювати. Найбільш руйнівними наслідками стали: велика кількість

загиблих, поранених та внутрішньо переміщених осіб, що змінило чисельність, структуру і розподіл робочої сили; знищення основних фондів і техніки підприємств, що знизило виробничий потенціал аграрного сектору і спричинить структурні зміни в довгостроковій перспективі; порушення логістики експорту агропродукції та забезпечення ресурсами, що послаблює конкурентні позиції українських експортерів на світовому ринку через ненадійність поставок і невиконання контрактів; зниження внутрішнього попиту внаслідок втрат національного доходу, що не повністю компенсується міжнародною допомогою.

Війна, що почалася 24 лютого 2022 року, погіршила і так складну економічну ситуацію в Україні, яка тільки почала виходити з кризи після пандемії. Інтенсивні бойові дії призвели до того, що близько 17,7 мільйона людей потребують гуманітарної допомоги та захисту [68], що завдало значної шкоди всій економічній діяльності, включаючи сільське господарство, яке є важливим сектором української економіки. Конфлікт призвів до переміщення населення, шкоди цивільній інфраструктурі та обмеження переміщення людей і товарів, не дозволяючи фермерам працювати на господарствах, збирати врожай та реалізовувати аграрну продукцію.

За оцінками Світового банку, війна завдала сільському господарству України збитків на 2,2 млрд доларів США, а сукупні втрати становлять 28,3 млрд доларів [69]. До цих збитків відносяться часткове або повне знищення техніки, складів, худоби, багаторічних насаджень, а також викрадені ресурси та готова продукція. Втрата сільськогосподарських угідь, які тепер потребують рекультивациі, також значно ускладнює відновлення аграрного сектору. Війна зумовила втрату виробничих потужностей фермерів, втрату врожаю озимих культур, зростання витрат на виробництво та зниження закупівельних цін через складну експортну логістику, що є серйозним викликом для експортоорієнтованого сільського господарства України.

Аграрний сектор України забезпечує зайнятість для близько 13 млн осіб, що проживають на сільських територіях і вирощують продукцію у невеликих

обсягах, щоб збільшити дохід своїх домогосподарств [70]. За даними Державної служби статистики, аграрні підприємства виробляють приблизно 70% загальної агропродукції України, тоді як домашні господарства забезпечують близько 32%, зокрема 50% продукції тваринництва [71]. Хоча сільські домогосподарства зазвичай виробляють продукцію в малих обсягах, їхня діяльність є важливою для локальних ринків, розвитку місцевих ланцюгів постачання та підвищення продовольчої безпеки населення.

Сільські домогосподарства займають менше 20% загальної посівної площі, де вирощують переважно трудомісткі культури, такі як фрукти та овочі. В секторі тваринництва на них припадає більшість поголів'я великої та дрібної рогатої худоби, кролів і пасік, але менше половини загальної кількості свиней та птиці. Згідно з опитуванням Продовольчої та сільськогосподарської організації 2022 року, збитки сільських домогосподарств становили близько 2,25 млрд доларів США за перші шість місяців війни, з яких 1,26 млрд — у рослинництві, а 0,98 млрд — у тваринництві [72]. Найбільші втрати зазнав підсектор вирощування великої рогатої худоби (понад 64% загальних збитків у тваринництві), а підсектор зернових та олійних культур втратив 67,5% вартості в рослинництві. Ці збитки в середньому становлять близько 483 доларів на одне сільське домогосподарство, не враховуючи тимчасово окуповані території.

Повномасштабна війна в Україні, яка триває вже другий рік, продовжує руйнівню впливати на рівень життя людей, економічний розвиток і продовольчу безпеку у світі. Одним із найбільш значущих наслідків цієї війни для глобальної економіки стало різке зростання цін на продовольство на міжнародних ринках. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації (ФАО), середній індекс продовольчих цін у квітні 2023 року досяг 127,2 пункту, що на 0,6% більше, ніж у березні. Хоча індекс був на 19,7% нижчим, ніж у квітні 2022 року, він все ще залишався на 5,2% вищим за рівень квітня 2021 року [73].

Водночас у багатьох країнах фіксується висока інфляція цін на продукти харчування: інфляція перевищує 5% у 94,1% країн з низьким рівнем доходу,

87,3% країн із високим рівнем доходу, 86% країн із доходом нижче середнього та 93% країн із доходом вище середнього. Найбільше від цього страждають країни Африки, Північної Америки, Латинської Америки, Південної Азії, Європи та Центральної Азії, де у 88,8% країн інфляція цін на продовольство в реальному вираженні перевищує загальну інфляцію.

Проте, за оцінками Міжнародного інституту досліджень продовольчої політики, на кінець 2022 року вдалося уникнути масштабної продовольчої кризи завдяки Чорноморській зерновій ініціативі, збільшенню міжнародної гуманітарної допомоги для пом'якшення наслідків війни та рекордним врожаєм пшениці в Канаді та ЄС [74].

Чорноморська зернова ініціатива (BSGI), укладена за підтримки ООН, надала можливість Україні частково відновити експорт зерна та іншої агропродукції через чорноморські порти, які були заблоковані після початку війни. Ця угода забезпечувала прохід суден із продукцією через порти Одеси, Чорноморська та Південного, які до війни забезпечували близько 37% усього аграрного експорту України. Завдяки ініціативі обсяги щомісячного експорту сільськогосподарської продукції поступово досягли довоєнних рівнів.

Чорноморська зернова ініціатива (серпень 2022 – липень 2023) суттєво підтримала експорт української аграрної продукції в умовах війни. Завдяки цій угоді Україна змогла експортувати близько 33 млн тонн сільськогосподарських товарів морськими шляхами, що значно знизило ризики переповнення зерносховищ, які перебували під загрозою ракетних ударів. Зокрема, експортовано майже 17 млн тонн кукурудзи, 9 млн тонн пшениці та близько 7 млн тонн інших агропродуктів (рис. 2.9). Також щомісяця додатково експортувалося 2,5–3,5 млн тонн продукції сухопутними маршрутами в рамках ініціативи ЄС «Шляхи солідарності».

Основними культурами, що експортувалися, стали пшениця та кукурудза, які склали близько 78% загального обсягу. Близько 65% експортованої пшениці направили в країни, що розвиваються, у тому числі для гуманітарної підтримки таких країн, як Афганістан, Джибуті, Ефіопія, Кенія, Сомалі, Судан та Ємен у

межах Всесвітньої продовольчої програми. При цьому 83% експорту кукурудзи було спрямовано до розвинених країн і Китаю, які використовують її переважно як корм для тварин.

Попри критику, що значна частина українського зерна постачалася в розвинені країни, збільшення обсягів експорту в рамках ініціативи допомогло знизити світові ціни на зернові культури. Це зменшило продовольчий тиск на світовому ринку, полегшивши доступ до зернових продуктів для всіх покупців, особливо в країнах, які розвиваються [74].

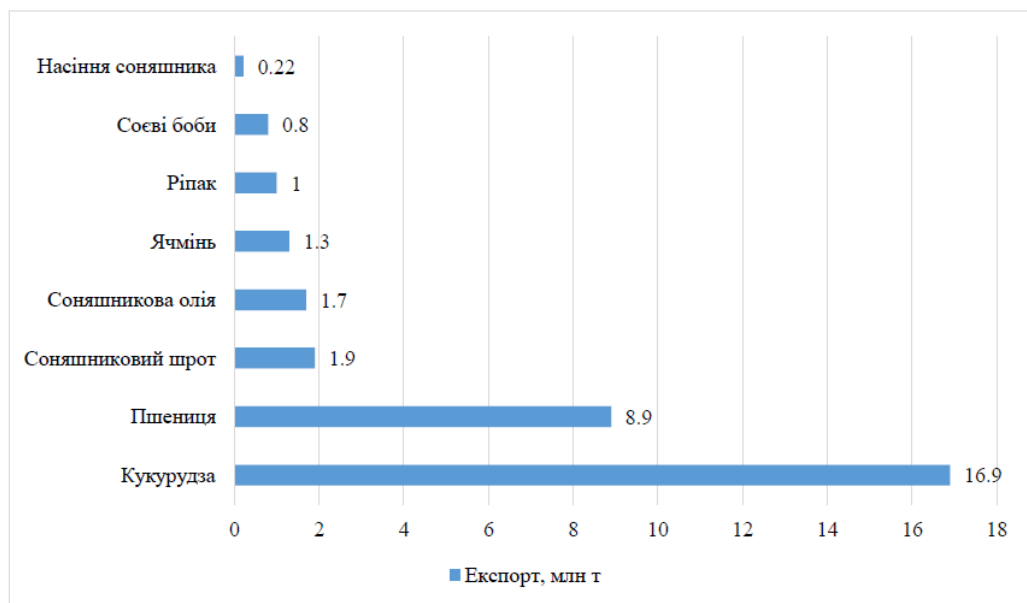

Рис. 2.9. Обсяг аграрного експорту України, забезпеченого Чорноморською зерною ініціативою з 3 серпня 2022 р. по 17 липня 2023 р.

Джерело: побудовано автором за [75]

Після виходу Росії з Чорноморської зернової ініціативи, експорт української агропродукції знову опинився під значним тиском, оскільки заблоковані морські шляхи не лише обмежують обсяги поставок, але й призводять до підвищення витрат на експорт. Часті ракетні удари по портовій інфраструктурі та зерносховищах додатково ускладнюють зберігання і транспортування сільськогосподарської продукції. Це створює ризики для продовольчої безпеки як України, так і багатьох інших країн, особливо тих, які залежать від українського зерна.

Альтернативні маршрути експорту через сухопутні та річкові шляхи, хоча і знижують повну залежність від Чорноморського регіону, не здатні забезпечити перевезення необхідних обсягів продукції. Такі шляхи мають значно меншу пропускну здатність і вимагають більших витрат, що знижує прибутковість українських фермерських господарств. Збільшення витрат на логістику відображається на собівартості виробництва та рентабельності, але не завжди впливає на світові ціни, які часто залишаються стабільними. Через це фермери можуть зіткнутися з труднощами, які змушують їх скорочувати посівні площі або навіть ліквідувати бізнеси.

Україна є одним з провідних постачальників зернових на світовий ринок, і скорочення її експорту може спричинити значний дефіцит зерна, що призведе до зростання світових цін. МВФ прогнозує, що припинення дії Чорноморської зернової ініціативи може збільшити ціни на зернові культури на 10-15% [76]. Це особливо критично для бідних країн, які не зможуть задовольнити свої продовольчі потреби за умов зростання цін.

Щоб зберегти свою позицію на світовому ринку агропродукції та уникнути суттєвого зниження експорту, український уряд активно працює над впровадженням альтернативних логістичних рішень. Серед них – використання річкових портів Дунаю для експорту до румунського порту Констанца або для прямого транспортування до клієнтів, а також маршрути через західні кордони України. Ці заходи спрямовані на зниження залежності від морських перевезень та збереження стабільного потоку агропродукції на світові ринки.

Після виходу Росії з Чорноморської зернової ініціативи, морські шляхи для українського експорту сільськогосподарської продукції знову заблоковані, а російські війська часто завдають ракетних ударів по об'єктах портової інфраструктури, зерноскладах та складах, що збільшує загрози продовольчій безпеці не лише України, а й інших країн. Ці загрози проявляються у зменшенні поставок аграрної продукції на світові ринки, погіршенні доступу найбільш бідніших країн до продовольства через складну логістику його доставки та підвищення ціни, зростанні експортних витрат та скороченні виробництва продовольства в

Україні. Альтернативні шляхи експорту зернових культур, які передбачають сухопутну та річкову логістику, мають низьку пропускну спроможність і не забезпечують перевезення необхідних обсягів вантажу та є значно дорожчими, порівняно з морською логістикою.

Порушення логістики доставки сільськогосподарської продукції за кордон та істотне зменшення обсягів аграрного експорту негативно вплине на собівартість виробництва та прибутковість фермерських господарств, оскільки подорожчання логістики насамперед відображається не на ціні агропродовольства, яка визначається рівнем світових цін, а на прибутковості експортних операцій. Внаслідок зниження рентабельності фермерських господарств виробництво та експорт сільськогосподарської продукції можуть стати невігідними, що призведе до скорочення посівних площ, перепрофілювання діяльності господарств або ліквідації підприємств.

Україна займає провідні позиції серед експортерів зернових культур на світовий ринок, тому у випадку істотного скорочення виробництва та експорту цієї продукції існує висока ймовірність підвищення світових цін внаслідок виникнення дефіциту зерна, що призведе до загострення загроз продовольчій безпеці в найбідніших країнах. Згідно прогнозу фахівців МВФ, внаслідок припинення дії Чорноморської зернової ініціативи світові ціни на зернові культури можуть підвищитися на 10-15% [76], що стане критичним для бідних країн, які не зможуть забезпечити внутрішній попит на продовольство. Для збереження позицій України на світовому ринку агропродовольства та запобігання істотному скороченню експорту основної сільськогосподарської продукції уряд України розробляє і впроваджує у використання альтернативні логістичні маршрути, зокрема «через річкові порти Дунаю (до румунського морського порту Констанца або ж невеликими судами напяму до клієнтів) та через західні кордони нашої країни» [Там же].

Попри складні обставини для аграрного експорту України внаслідок блокування чорноморських портів, прогноз на 2023-2024 маркетинговий рік виявився дещо позитивнішим. Міністерство сільського господарства США

(USDA) прогнозує зростання експорту українського зерна до 34,1 млн тонн, із коригуванням у бік збільшення для пшениці, кукурудзи та ячменю. Однак навіть за оптимістичних очікувань загальний експорт зерна залишиться на 27% нижчим за показник попереднього року, і на 28% меншим від середнього рівня за п'ять років до повномасштабної війни. Основними причинами спадної динаміки є обмеження морського експорту через припинення дії Чорноморської зернової ініціативи, а також зниження запасів через скорочення обсягів виробництва в умовах війни.

Збільшення виробництва зерна в 2023-2024 роках очікується на 3,5 млн тонн, проте через низькі залишкові запаси (на 9,5 млн тонн менші, ніж попереднього року) прогнозується зменшення загального обсягу експорту. Зокрема, USDA очікує, що експорт пшениці з України зросте на 1 млн тонн, до 12 млн тонн, завдяки покращенню врожайності пшениці, попри скорочення посівних площ [77]. Проте загальний експорт пшениці залишатиметься на 11% нижчим порівняно з попереднім роком (рис. 2.10).

Після припинення Чорноморської зернової ініціативи Україна здійснює експорт переважно через румунський порт Констанца, а також за допомогою альтернативних маршрутів — залізницею, вантажівками і баржами через європейські країни. За липень — початок поточного маркетингового року Україна експортувала 4,8 млн тонн пшениці, що на 500 тис. тонн менше, ніж за аналогічний період минулого року. Основними напрямками експорту української пшениці стали Румунія, Іспанія та Єгипет. Проте обмеження в логістиці ускладнюють постачання значних обсягів зернових до країн Африки та Азії, що збільшує ризики продовольчої кризи в цих регіонах.

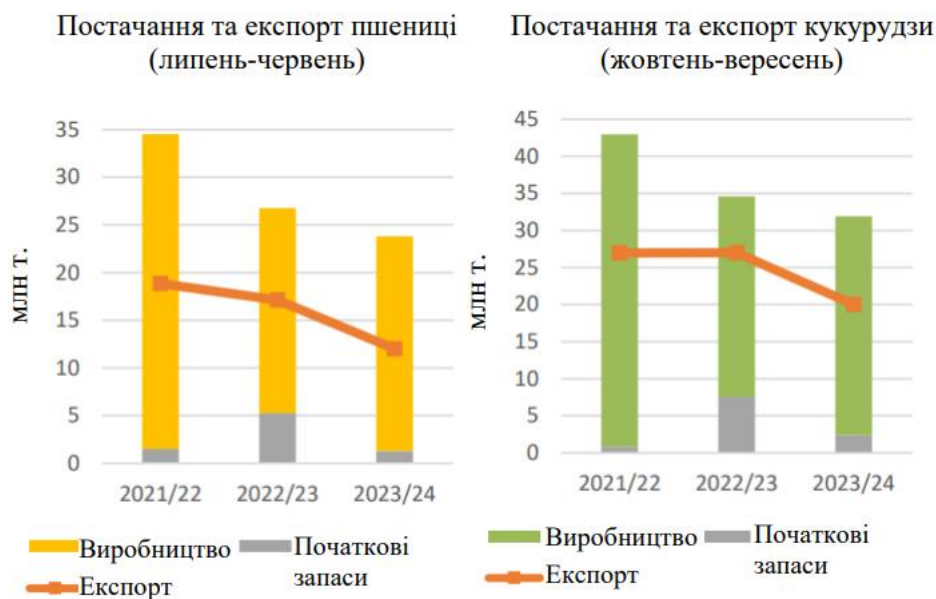

Рис. 2.10. Прогноз виробництва та експорту пшениці та кукурудзи з України на 2023-2024 маркетинговий рік

Джерело: [77]

Згідно з рисунком 2.10, очікується, що експорт кукурудзи з України (жовтень-вересень) зросте на 500 тис. тонн, досягнувши 20,0 млн тонн [77]. Прогнози виробництва кукурудзи на маркетинговий рік 2023-2024 покращились, і очікується, що обсяг виробництва значно перевищить показники минулого року. Через обмеження вільного експорту аграрної продукції морськими шляхами більша частина української кукурудзи, ймовірно, буде направлена до Європейського Союзу, де передбачають майже рекордний імпорт цієї культури. Попередні дані свідчать, що в жовтні з України було експортовано близько 1,0 млн тонн кукурудзи [77]. Зазвичай основні обсяги кукурудзи експортуються протягом шести місяців (листопад-травень), тому прогнозується збільшення поставок саме в цей період. Однак, попри зростання внутрішнього виробництва, обсяги експорту пшениці та кукурудзи можуть не досягти прогнозованого рівня, оскільки обмежені можливості морського експорту можуть призвести до накопичення значних запасів у зерносховищах.

Таким чином, війна в Україні підвищила ризики скорочення як виробничого, так і експортного потенціалу аграрного сектору, що, у свою чергу, може ослабити позиції українських експортерів на світових ринках. У разі продовження воєнного конфлікту ця загроза стає особливо реальною у середньостроковій перспективі, оскільки міжнародна спільнота прагне вирішити продовольчу кризу шляхом нарощування виробництва сільськогосподарської продукції в інших країнах.

Висновки до розділу

1. До початку повномасштабної війни з Росією Україна була лідером у виробництві та експорті соняшникової олії та макухи, займаючи перше місце за обсягами експорту цієї продукції на світовий ринок. Також Україна входила в десятку провідних експортерів кукурудзи, ячменю, ріпаку та пшениці. Значну частину експорту складала сільськогосподарська сировина, що знижувало валютну ефективність цих операцій. Основними імпортерами української аграрної продукції є країни Азії та Африки, які через несприятливі кліматичні умови не можуть забезпечити власний ринок пшеницею та кукурудзою. У 2022 році український аграрний експорт до цих регіонів значно скоротився через блокування морських шляхів російськими військами, що спричинило продовольчу кризу у країнах-імпортерах. Водночас експорт до країн ЄС зріс завдяки тимчасовому скасуванню Єврокомісією торговельних обмежень щодо України.

2. У період з 2010 до 2022 років зростала роль аграрного експорту в структурі зовнішньої торгівлі України, що позитивно впливало на економічний розвиток. Частка сільськогосподарської продукції та готових продуктів харчування у загальному обсязі експорту помітно зростає. Основу аграрного експорту складали продукти рослинного походження, і темпи їх експорту перевищували темпи інших агропродовольчих товарів. У 2022 році рослинна продукція становила найбільшу частку (57%) в аграрному експорті, тоді як жири та олії — 25,4%. Проте частка готових харчових продуктів зменшилася з

25,9% у 2010 році до 10,7% у 2022 році. Зернові культури були основним експортним товаром до країн Азії, таких як Бангладеш, Ізраїль, Індонезія, Китай, Саудівська Аравія та Туреччина. Експорт до ЄС в основному включав зернові (25%), жири й олії (30,8%) та насіння олійних культур (19,3%).

3. Війна в Україні створила низку ризиків для виробництва та експорту агропродукції: скорочення кількості працездатного населення, диспропорції у структурі робочої сили, руйнування виробничих потужностей, порушення логістики експорту та ресурсного забезпечення аграрних підприємств. Чорноморська зернова ініціатива забезпечувала експорт пшениці, кукурудзи, соняшникової олії та іншої аграрної продукції, що допомагало вирішувати продовольчі проблеми у світі. Після її припинення зросли загрози зменшення поставок української продукції на світовий ринок, складнощі з доступом до продовольства для найбідніших країн, підвищення цін, зростання витрат на експорт та скорочення виробництва. Незважаючи на позитивні прогнози щодо виробництва зернових у 2023-2024 маркетинговому році, прогноз експорту залишається негативним через загострення логістичних ризиків.

РОЗДІЛ 3. КЛЮЧОВІ ТРЕНДИ СТРУКТУРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ АГРАРНОГО ЕКСПОРТУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

3.1. Аналіз напрямків покращення українського експорту аграрної продукції

Аналіз впливу товарної структури аграрного експорту на економічне зростання України є важливим етапом у плануванні заходів для підвищення ефективності експорту в сільськогосподарському секторі. Теоретично, економічне зростання країни залежить від капітальних інвестицій у сільське господарство, рівня зайнятості в цьому секторі, обмінного курсу національної валюти та обсягів експорту ключових товарних груп аграрної продукції. Відтак, необхідно перевірити наше припущення про позитивний вплив структури аграрного експорту на економічне зростання України, спираючись на відповідну функціональну залежність (див. рівняння 1.8).

Якщо буде встановлено прямий зв'язок між залежною змінною (економічним зростанням) та незалежними змінними, що представляють експорт окремих товарних груп сільськогосподарської продукції, слід розглянути заходи для збільшення експорту цих груп. Якщо ж зв'язок відсутній або має негативний характер, варто проаналізувати причини такої залежності та розробити заходи для трансформації структури експорту в бік більш ефективних товарних груп.

На першому етапі дослідження буде проведено регресійний аналіз залежності економічного зростання України від структури аграрного експорту за основними товарними групами (табл. 3.1). Як залежні змінні буде використано показники ВВП (GDP), індекси фізичного обсягу ВВП (% до попереднього року, Index GDP) та ВВП на душу населення (GDP_pc). До незалежних змінних увійдуть обсяг капітальних інвестицій у сільське господарство (K_{inv}), кількість зайнятих у цьому секторі (Lab_f), обмінний курс національної валюти (Ex_r) та обсяги аграрного експорту за товарними групами: продукти тваринного походження (ProdI), продукти рослинного

походження (ProdII), жири та олії тваринного чи рослинного походження (ProdIII) і готові харчові продукти (ProdIV). Дані з таблиці 3.1 стандартизовано через натуральний логарифм. Для проведення регресійного аналізу використано програму Statistica 7.0.

Таблиця 3.1

Вхідні дані для регресійного аналізу залежності економічного зростання України від товарної структури експорту

Роки	Залежна змінна			Незалежні змінні						
	ВВП, млн дол.	Індекси фізичного обсягу ВВП, % до попереднього року	ВВП на одну особу, дол.	Капітальні інвестиції в сільське господарство, млн дол.	Кількість зайнятих у сільському господарстві, тис. осіб	Обмінний курс грн до дол.	Експорт, млн дол. США			
							Продукти тваринного походження	Продукти рослинного походження	Жири та олії тваринного або рослинного походження	Готові харчові продукти
2010	141210	104,1	2976	1364	3116	7,93	771	3976	2617	2571
2011	169333	105,5	3578	2027	3410	7,96	936	5531	3396	2939
2012	182592	100,2	4005	2323	3308,5	7,99	961	9213	4211	3493
2013	190499	100,0	4189	2274	3389,0	7,99	1084	8875	3507	3557
2014	133503	93,4	3106	1547	3091,4	11,88	1014	8736	3822	3096
2015	91031	90,2	2125	1342	2870,6	21,84	823	7971	3299	2468
2016	93356	102,4	2187	1943	2866,5	25,55	775	8093	3962	2450
2017	112091	102,4	2638	2384	2860,7	26,59	1108	9215	4605	2826
2018	130891	103,5	3096	2391	2937,6	27,2	1210	9886	4496	3018
2019	153883	103,2	3662	2266	3010,4	25,84	1277	12914	4732	3220
2020	155499	96,2	3751	1861	2721,2	26,96	1188	11883	5746	3361
2021	159911	103,4	4825	1799	2692,7	27,3	1345	15538	7037	3788
2022	140298	87,7	3604	1428	н. д.	36	1471	13472	5948	2496

Джерело: складено та розраховано автором за даними [44; 79-80]

Результати регресійного аналізу підтвердили наше припущення про існування оберненого зв'язку між економічним зростанням України та обмінним курсом національної валюти, а також прямої залежності економічного зростання від аграрного експорту. Однак, як показано в таблиці 3.2, не всі змінні мали вплив на економічне зростання. Зокрема, не було виявлено статистично значущого зв'язку між динамікою ВВП і зміною обсягів капітальних інвестицій або чисельністю зайнятих у сільськогосподарському секторі. Також зміна обсягів експорту продуктів рослинного походження, жирів

та олій тваринного чи рослинного походження і готових харчових продуктів не впливала на динаміку ВВП.

Таблиця 3.2

Залежність показників економічного зростання України від зміни факторів, що визначають структуру аграрного експорту у 2010-2022 рр.

Факторні ознаки	Залежна змінна	
	<i>GDP</i>	<i>GDP_{pc}</i>
Кількість спостережень	13	13
Постійна величина	5,730*** (0,982)	-0,824 (0,961)
<i>Ex_r</i>	-0,385*** (0,053)	-0,418*** (0,057)
<i>Prod_I</i>	1,036*** (0,151)	0,659** (0,208)
<i>Prod_{III}</i>	-	0,661*** (0,192)
R	0,931	0,956
R ²	0,867	0,914
F-критерій	F(2,10)=32,589	F(3,9)=32,213

* - рівень статистичної помилки 10%;

** - рівень статистичної помилки 5%;

*** - рівень статистичної помилки 1%.

Джерело: розраховано автором

За нашими розрахунками, ВВП України у 2010–2022 рр. був обернено залежний від обмінного курсу гривні до долара США та прямо залежав від обсягів експорту продуктів тваринного походження. Зокрема, збільшення обмінного курсу на 1% спричиняло зниження ВВП на 0,385%, тоді як збільшення експорту продуктів тваринного походження на 1% підвищувало ВВП на 1,036%, за умови незмінності інших факторів. Високий коефіцієнт кореляції ($R=0,931$) вказує на міцний зв'язок між змінними, а значення критерію Фішера ($F(2,10)=32,589$) підтверджує надійність цього зв'язку. Коефіцієнт детермінації показує, що ВВП України на 86,7% залежав від обмінного курсу та експорту продуктів тваринного походження, а решта 13,3% зумовлена іншими факторами, не включеними в модель. Похибка не перевищувала 1%, що свідчить про статистичну значимість результатів.

Аналіз також показав міцний зв'язок ($R=0,956$) між зміною ВВП на одну особу та динамікою таких змінних, як обмінний курс, обсяги експорту

продуктів тваринного походження і жирів та олій тваринного чи рослинного походження. Як і в попередній моделі, залежність ВВП на одну особу від обмінного курсу була оберненою: при зростанні курсу на 1% ВВП на одну особу знижувався на 0,418%. Прямий зв'язок також спостерігався між ВВП на особу та експортом продуктів тваринного походження і жирів та олій: збільшення експорту продуктів тваринного походження на 1% сприяло зростанню ВВП на особу на 0,659%, а збільшення експорту жирів та олій — на 0,661%, за інших незмінних умов. Похибка для незалежних змінних становила менш як 1%, що підтверджує статистичну значимість результатів.

На другому етапі дослідження планується оцінити взаємозв'язок між економічним зростанням та обсягами аграрного експорту за товарними групами відповідно до двозначних кодів УКТЗЕД. У зв'язку з цим перелік незалежних змінних буде замінено показниками структури аграрного експорту України (таблиця 3.3), зберігаючи при цьому показники капітальних інвестицій, зайнятості в сільському господарстві та обмінного курсу національної валюти (таблиця 3.1).

Таблиця 3.3

Динаміка експорту основних товарних груп агропродовольчої продукції з
України у 2010-2022 рр.

Рік	Експорт, мін дол.								
	02 м'ясо та їстівні субпродукти	04 молоко та молочні продукти, яйця птахів; натуральний мед	08 їстівні плоди та горіхи	10 зернові культури	12 насіння і плоди олійних рослин	15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	17 цукор і кондитерські вироби з цукру	19 готові продукти із зерна	23 залишки і відходи харчової промисловості
	<i>Prod₀₂</i>	<i>Prod₀₄</i>	<i>Prod₀₈</i>	<i>Prod₁₀</i>	<i>Prod₁₂</i>	<i>Prod₁₅</i>	<i>Prod₁₇</i>	<i>Prod₁₉</i>	<i>Prod₂₃</i>
2010	90,2	648,8	208,8	2467,1	1085,7	2617,3	206,5	254,3	479,1
2011	197,9	703,8	217,3	3617,1	1434,8	3396,4	241,9	339,0	626,6
2012	315,9	612,4	199,8	6999,9	1754,0	4211,5	341,2	377,5	877,7
2013	348,6	691,7	138,5	6371,3	2048,1	3507,1	259,4	413,1	923,4
2014	381,8	575,4	148,2	6544,1	1687,7	3822,0	147,1	390,1	1108,3
2015	377,7	386,5	154,1	6057,5	1475,5	3299,8	169,5	267,9	995,8
2016	387,8	330,5	148,2	6073,9	1535,0	3963,0	352,0	212,5	983,0
2017	531,2	494,2	195,3	6501,1	2060,1	4605,7	417,3	296,4	1051,2
2018	646,0	480,9	228,6	7240,6	1954,1	4496,5	366,9	268,3	1224,8
2019	711,9	453,9	260,1	9633,3	2563,2	4732,2	254,4	269,4	1486,2
2020	652,1	426,5	238,4	9410,7	1842,4	5746,9	250,3	313,1	1576,5
2021	845,6	378,5	368,2	12343,8	2435,2	7037,2	246,5	414,6	1733,1
2022	923,8	452,1	313,0	9108,2	3757,7	5948,6	299,6	251,8	1081,8

Джерело: складено автором за даними [44]

За результатами регресійного аналізу ми виявили міцний зв'язок ($R=0,937$) між ВВП України та обмінним курсом національної грошової одиниці, обсягами експорту м'яса та їстівних субпродуктів та їстівних плодів та горіхів:

$$GDP = 9,111 - 0,576 \cdot Ex_r + 0,318 \cdot Prod_{02} + 0,459 \cdot Prod_{08}. \quad (3.1)$$

Залежність ВВП України від обмінного курсу має обернений характер, що узгоджується з раніше отриманими результатами (див. табл. 3.2). Відповідно до рівняння 3.1, зростання обмінного курсу на 1% призводило до зниження ВВП на 0,576%. Динаміка експорту таких товарів, як м'ясо і їстівні субпродукти, а також їстівні плоди та горіхи, позитивно впливала на ВВП: при зростанні цих незалежних змінних на 1% залежна змінна збільшувалась на 0,318% і 0,459% відповідно. Розрахункове значення критерію Фішера ($F(3,9)=21,612$) перевищує його табличне значення, що підтверджує тісний зв'язок між залежною та незалежними змінними. Коефіцієнт детермінації

показує, що зміни у ВВП на 87,8% пояснюються зазначеними факторами, а на 12,2% — іншими чинниками, не врахованими в моделі. Похибка регресії не перевищувала 1%, що свідчить про статистичну значимість результатів. Однак, статистично значимого зв'язку між ВВП та змінами капітальних інвестицій, чисельності зайнятих у сільському господарстві і обсягів експорту інших агропродовольчих товарів не було виявлено.

Подібна залежність була виявлена між ВВП на душу населення та обмінним курсом, а також обсягами експорту м'яса, їстівних субпродуктів, їстівних плодів і горіхів, хоча ступінь впливу змінних дещо відрізнявся. Зокрема, негативний вплив обмінного курсу на ВВП на одну особу був слабшим порівняно з попередньою моделлю (див. рівняння 3.1), а позитивний ефект від експорту аграрної продукції виявився більш значним.

$$GDP_{pc} = 4,28 - 0,548 \cdot Ex_r + 0,385 \cdot Prod_{02} + 0,571 \cdot Prod_{08}. \quad (3.2)$$

Показники адекватності регресійної моделі для рівняння 3.2 вищі, ніж у рівнянні 3.1. Високий коефіцієнт кореляції ($R=0,95$) підтверджує наявність сильного зв'язку між залежною та незалежними змінними, а значення критерію Фішера ($F(3,9)=28,871$) підтверджує значущість моделі. Коефіцієнт детермінації показує, що у 2010-2022 рр. зміни у ВВП на одну особу на 90,5% пояснювалися включеними у модель факторами, а на 9,5% залежали від інших чинників. Похибка регресії становила менше 1%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів.

У ході дослідження не було виявлено статистично значимого зв'язку між ВВП на душу населення та капітальними інвестиціями, кількістю зайнятих у сільському господарстві, а також обсягами експорту інших товарних груп агропродовольчої продукції.

Водночас, регресійний аналіз виявив сильний ($R=0,906$) прямий зв'язок між динамікою ВВП на одну особу та зміною обсягів експорту молока і молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду, їстівних плодів і горіхів, а також зернових культур.

$$GDP_{pc} = -2,6 + 0,847 \cdot Prod_{04} + 0,377 \cdot Prod_{08} + 0,388 \cdot Prod_{10}. \quad (3.3)$$

Згідно з рівнянням 3.3, найбільший вплив на ВВП у розрахунку на одну особу має зміна обсягів експорту молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду. Збільшення експорту цих продуктів на 1% призводить до зростання ВВП на одну особу на 0,847%. Вплив експорту їстівних плодів, горіхів і зернових культур на ВВП на одну особу дещо менший, але приблизно однаковий: підвищення обсягів експорту на 1% збільшує ВВП на одну особу на 0,377% і 0,388% відповідно.

Коефіцієнт детермінації показує, що на 82,2% зміна ВВП на одну особу пояснюється змінами в обсягах експорту вказаних товарних груп, а на 17,8% — іншими факторами, не включеними до моделі. Значення критерію Фішера ($F(3,9)=13,906$) перевищує табличне значення, що підтверджує значущість взаємозв'язку між змінними. Похибка регресії становила менше 5%, що свідчить про статистичну надійність результатів.

Результати регресійного аналізу також демонструють істотний прямий зв'язок між ВВП на одну особу та зміною обсягів експорту їстівних плодів, горіхів і готових продуктів із зерна.

$$GDP_{pc} = 1,21 + 0,453 \cdot Prod_{08} + 0,778 \cdot Prod_{19}. \quad (3.4)$$

Згідно з рівнянням 3.4, найбільший вплив на динаміку ВВП на одну особу має зміна експорту готових продуктів із зерна. При збільшенні експорту цієї продукції на 1% ВВП на одну особу зростає на 0,788%. Вплив експорту їстівних плодів та горіхів є трохи меншим: зростання обсягу експорту на 1% призводить до підвищення ВВП на одну особу на 0,453%. Незначна статистична похибка розрахунків коефіцієнтів при незалежних змінних (менше за 1%) вказує на високу точність цих оцінок, тоді як похибка постійної величини сягала 30%, що є менш надійним показником. Високі значення коефіцієнтів кореляції ($R=0,890$) та детермінації ($R^2=0,792$), а також прийнятне значення критерію Фішера ($F(2,10)=19,090$) підтверджують статистичну значущість моделі.

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що найбільш перспективним напрямом для стимулювання економічного зростання є збільшення експорту таких товарних груп: жири та олії тваринного або рослинного походження; м'ясо та їстівні субпродукти; їстівні плоди та горіхи; молоко, молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед; зернові культури; готові продукти із зерна. Пріоритетними слід визнати жири та олії тваринного або рослинного походження, молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед, готові продукти із зерна, оскільки ці товарні групи мають найбільший вплив на економічне зростання.

3.2. Способи удосконалення структури аграрного експорту України

Дослідження впливу структури аграрного експорту на економічне зростання України виявило, що найбільш перспективними для зовнішніх ринків є не сировинні продукти, а товари з певним рівнем переробки. Зростання експорту тваринних та рослинних жирів і олій, молочних продуктів, яєць, натурального меду, а також готової продукції з зернових позитивно позначається на економіці. Тому для українських виробників аграрної продукції важливими завданнями стають оновлення технологій і модернізація агропереробних підприємств, збільшення виробничих потужностей для створення продукції з вищою доданою вартістю, а також розширення експортних ринків.

Ефективність участі України у міжнародній торгівлі сільськогосподарською продукцією залежить від таких чинників, як виробничі можливості для експорту та умови доступу до світових ринків. Таким чином, збільшення доданої вартості агропродовольства та розширення виробничих можливостей, зокрема за рахунок місцевого економічного розвитку, є ключовим завданням в умовах війни.

Стійкий розвиток сільського господарства є основою економічного зростання та зміцнення позицій України на міжнародних ринках. Результати дослідження вказують на значний аграрний потенціал країни, який, проте, не

реалізується повною мірою через структурні та технологічні обмеження, недоліки внутрішньої політики та зовнішні загрози. Це призвело до повільного економічного зростання за останнє десятиліття, а після початку повномасштабної війни — до суттєвого скорочення ВВП. Причиною цього значною мірою стало падіння аграрного експорту через логістичні ускладнення та неможливість транспортувати сировину виключно наземними шляхами.

Виклики, з якими стикається аграрний сектор України під час війни, підкреслюють необхідність розробки та впровадження ефективної державної політики та створення сприятливих інституційних умов для його розвитку. Важливо врахувати, що розвиток сільського господарства є кумулятивним процесом, у якому структурні зміни в аграрному експорті стимулюватимуть зростання пов'язаних галузей економіки. Основні зусилля мають бути спрямовані на пом'якшення обмежень з боку пропозиції, підвищення продуктивності та конкурентоспроможності сільського господарства у рамках збалансованої та стійкої стратегії, що ґрунтується на порівняльних перевагах.

Одним із ключових завдань у збільшенні доданої вартості аграрного експорту України є розвиток внутрішнього виробничого потенціалу в агропромисловому комплексі, що дозволить переробляти більші обсяги сільськогосподарської сировини. Поліпшення структури аграрного експорту, як зазначено в підрозділі 3.1, тісно пов'язане з диверсифікацією агропродовольчої продукції для зарубіжних ринків, що потребує посилення виробничих можливостей агропромислового комплексу.

Для успішної диверсифікації аграрного експорту необхідна реалізація довгострокової та цілісної стратегії, узгодженої з національними та міжнародними нормативно-правовими документами. Державна політика та план реформ у сільському господарстві та суміжних секторах економіки мають бути розраховані на тривалу перспективу, адже підвищення доданої вартості аграрної продукції вимагає використання сучасних знань, доступу до новітніх технологій, розвиненої інфраструктури та залучення інших ресурсів, які можуть бути недостатніми в країні. Важливими аспектами також є вдосконалення

політики у сфері інвестицій, розвиток необхідних послуг та створення конкурентного середовища на внутрішньому ринку.

Для розробки ефективних заходів з удосконалення структури аграрного експорту України важливо визначити тип диверсифікації виробництва агропродовольчої продукції, зокрема шляхом розвитку виробництва нетрадиційних експортних товарів у сільському господарстві та суміжних галузях. Аналіз перспективних підсекторів сільського господарства має враховувати можливості вітчизняних підприємств, які можуть стати ключовими учасниками пріоритетних напрямів промислової політики, оскільки вже мають необхідний потенціал та досвід для виробництва основних агропродовольчих груп і не потребують значних початкових інвестицій. Це дозволяє поєднувати вертикальну і горизонтальну диверсифікацію та забезпечити якісне різноманіття продукції. Макроекономічна стабільність, зокрема стабільний обмінний курс, є важливим чинником для підвищення доданої вартості та диверсифікації агропромислової продукції, що з часом допоможе Україні розширити експорт і стабілізувати умови торгівлі.

Збільшення частки продовольчої продукції з високою доданою вартістю в експорті, зокрема м'ясних і молочних продуктів, вимагає заходів для зростання поставок на традиційні експортні ринки або освоєння нових. У сучасних умовах міжнародної торгівлі підвищення тарифів і нетарифні бар'єри можуть ускладнити доступ українських товарів на ринки, де діють інші правила, ніж для сировинних товарів. Наприклад, експорт зернових (пшениця, кукурудза, ячмінь) має інші умови порівняно з експортом готових продуктів із зерна. Тому стратегія диверсифікації з орієнтацією на додану вартість повинна включати аналіз зовнішніх ринків, дослідження традицій харчування та уподобань споживачів, брендинг, маркетинг, вивчення тарифних і нетарифних бар'єрів та оцінку ємності ринків.

Важливою складовою розширення експортних можливостей українських аграрних підприємств є детальний аналіз умов доступу на зовнішні ринки, зокрема з огляду на нетарифні заходи та стандарти, які запроваджують інші

країни. По-перше, слід звернути увагу на торгові витрати. Політика, спрямована на їх зниження, може підвищити продуктивність та прибутковість, що дозволить поглибити участь у виробничих ланцюгах для продукції, яка інакше могла б бути неконкурентоспроможною. Це можливо завдяки покращенню внутрішнього інституційного середовища, активнішій співпраці з найближчими країнами-партнерами та якісному інформаційному забезпеченню щодо умов торгівлі на різних зарубіжних ринках.

Покращення внутрішнього інституційного середовища в Україні потребує впровадження належних практик регулювання на національному рівні. Це включає боротьбу з корупцією, усунення розбіжностей та нечіткостей у нормативних актах і регуляторній практиці між різними відомствами й гілками влади, запобігання частим змінам у законодавстві та суперечливим нормативним актам. Важливо також забезпечити відповідність національного законодавства міжнародним стандартам з урахуванням ризиків, характерних для України.

Поглиблений аналіз та розширення регіональної співпраці сприятимуть розвитку відносин України з ключовими торговельними партнерами. Це допоможе знизити торговельні бар'єри, зменшити труднощі для експортерів та забезпечити диверсифікацію експорту шляхом освоєння нових або нетрадиційних видів аграрної продукції. Галузі, що пов'язані в межах певного регіону, зазвичай мають вищу додану вартість і більшу складність. Тому в умовах внутрішньорегіональної торгівлі потенціал для економічного зростання, диверсифікації та підвищення ефективності аграрного експорту можна розкрити легше.

Відмінності в системах регулювання економіки та торгівлі можуть підвищувати витрати для українських експортерів агропродовольства. Тому важливо укладати угоди про взаємне визнання або гармонізацію вимог із торговельними партнерами, що дозволить усунути розбіжності у вимогах країн-партнерів і спростити вихід української продукції на міжнародні ринки.

Для покращення інформаційного забезпечення експортерів необхідно запровадити торговельні портали та забезпечити доступ до даних про нетарифні заходи. Прозорість і доступ до інформації про умови торгівлі підвищать обізнаність підприємств, зокрема малих і середніх, які зазвичай найбільше стикаються з труднощами через нетарифні обмеження.

Також слід вирішувати проблему високих витрат на забезпечення відповідності української аграрної продукції міжнародним стандартам. Це передбачає модернізацію виробничих потужностей у сільськогосподарському секторі та покращення якості та безпеки продукції, що експортується. Хоча нетарифні заходи часто підвищують витрати на ресурси, вони також сприяють покращенню якості, що може позитивно вплинути на додану вартість продукції, коли виробники успішно дотримуються вимог експортних ринків.

Недосконала система контролю якості продукції в Україні є значною перешкодою для диверсифікації аграрного експорту. Сертифікація у міжнародних акредитованих лабораторіях, необхідна для обов'язкової або добровільної оцінки відповідності, є затратною, проте відкриває доступ до прибуткових ринків. Для цього потрібно модернізувати виробничі потужності.

Необхідна також державна політика, спрямована на підвищення загальної конкурентоспроможності, що покращить диверсифікацію експорту, адже конкурентоспроможні підприємства зможуть легше виходити на нові ринки. Для збільшення масштабу виробництва в галузі м'ясної, молочної продукції та готових продуктів із зерна доцільно об'єднувати малих виробників та надавати галузеву підтримку. Ефективне фінансування сприятиме консолідації експорту, а державно-приватне партнерство забезпечить регулярні консультації з представниками агробізнесу, що полегшить виконання міжнародних стандартів.

Також доцільно запроваджувати економічні стимули, включаючи податкові пільги чи фінансову підтримку для підприємств, що прагнуть отримати сертифікацію або дотримуються добровільних стандартів сталого

розвитку. Це сприятиме активному впровадженню таких стандартів у державних закупівлях та розвитку відповідального виробництва.

Для підвищення ефективності експорту сільськогосподарської продукції України необхідно забезпечити структурні зміни в агропродовольчому комплексі. Оптимізація аграрного експорту та збільшення продажів товарів із високою доданою вартістю на міжнародних ринках сприятимуть зростанню ефективності української торгівлі сільськогосподарськими продуктами. Це дозволить перейти від екстенсивного управління до більш інтенсивного, оновити та оптимізувати промислову структуру аграрної продукції. Важливо також приділити увагу глибокій переробці сільськогосподарських продуктів, впровадженню нових науково-технічних розробок та технологій, що підвищують якість і конкурентоспроможність продукції.

Активний розвиток потужностей для переробки сільськогосподарської продукції та підтримка інноваційних підприємств агропромислового комплексу мають першорядне значення. Інтенсивні технології переробки є ключовою умовою підвищення якості та ефективності аграрного експорту. Зважаючи на те, що зернові культури та насіння олійних рослин ще довгий час залишатимуться важливими експортними позиціями, варто приділяти більше уваги якості продукції та її конкурентоспроможній ціні на міжнародному ринку, а обсяги експорту коригувати відповідно до національних інтересів.

Для збільшення експорту переробленої продукції, як-от м'ясні та молочні вироби, олія, важливо застосовувати сучасні маркетингові інструменти. При просуванні на зарубіжні ринки слід акцентувати на екологічних перевагах продукції та позитивному впливі її виробництва на довкілля. Це сприятиме зростанню популярності української продукції глибокої переробки. Крім того, необхідно адаптувати структуру виробництва та виробничі потужності відповідно до вимог ринку та стратегічних переваг, що виникають завдяки зоні вільної торгівлі з ЄС. Важливо забезпечити достатнє фінансування та технічну підтримку для формування стабільного попиту на продукцію з високою доданою вартістю.

У контексті війни та для післявоєнного відновлення Україна має зосередити зусилля на розширенні експорту аграрної продукції з високою доданою вартістю, водночас спрощуючи умови торгівлі не лише з ЄС, а й із Туреччиною та іншими країнами. Однак важливо враховувати, що для ефективного експорту потрібна розвинена логістична мережа, яка наразі зазнала значних руйнувань. Сільськогосподарські продукти потребують спеціальних умов транспортування для зниження ризиків псування, особливо під час тривалих перевезень. Для експорту продукції, такої як м'ясо та молочні вироби, життєво важливим є наявність логістики холодового ланцюга, що підтримує належний температурний режим на всіх етапах доставки.

Забезпечення безперебійного транспортування цих товарів вимагає розробки й відновлення маршрутів та інфраструктури, які дозволяють зберегти їхню якість від виробництва до споживання. Оновлення логістичних мереж, зокрема морських, залізничних і автомобільних шляхів, а також створення холодових ланцюгів стане основою для збереження продукції у високій якості.

Крім того, розвиток транскордонної електронної комерції може стати потужним інструментом для удосконалення структури аграрного експорту. У сучасному ринковому середовищі традиційної торгівлі недостатньо для зміцнення конкурентних позицій на міжнародному ринку. Використання цифрових платформ дозволяє точніше відслідковувати ринковий попит і знижувати витрати на торговельні операції, що сприятиме стабілізації капіталу та зменшенню ризиків у виробництві. Електронна комерція також дає можливість аграрним експортерам ефективно укладати й виконувати угоди з міжнародними партнерами. Це відкриває перспективи для українських аграріїв в умовах розвитку міжнародної торгівлі та забезпечує їм нові канали збуту на глобальних ринках.

Розвиток транскордонної електронної комерції може значно підвищити ефективність аграрного експорту України. Використання електронних платформ скорочує час на укладення торговельних операцій і сприяє швидкому обігу коштів, забезпечуючи більшу безпеку платежів. Це також спрощує процес

комунікації, підвищує обсяги транзакцій та вивільняє час для підприємців, які можуть зосередитися на розширенні свого впливу на міжнародних ринках. Таким чином, використання сучасних технічних засобів у транскордонній електронній комерції забезпечує надійніший дохід для фермерів, а також посилює технічну підтримку для аграрного сектору.

Проте, українські експортери сільськогосподарської продукції не повністю обізнані щодо переваг електронної комерції, і цей сектор стикається з технічними викликами, зокрема в умовах війни. Тому держава повинна інвестувати більше ресурсів для підтримки аграрних підприємств, що допоможе їм освоїти інструменти електронної комерції та ефективніше використовувати цифрові канали продажу.

Крім розвитку електронної комерції, особливу увагу слід приділити управлінню якістю агропродовольчої продукції. Багато українських товарів стикаються з торговельними бар'єрами через невідповідність стандартам якості та безпеки. Важливо посилити державний контроль та управління якістю продукції, щоб забезпечити стабільний доступ на зарубіжні ринки. Впровадження суворих інспекцій на всіх етапах виробництва та транспортування, а також підвищення екологічності продукції зміцнять конкурентні позиції українського експорту.

Якщо ж деякі країни застосовують дискримінаційні бар'єри до українського агропродовольства, держава повинна розробляти контрзаходи, що сприятимуть підтримці експорту. Це включає в себе просування продукції з високим рівнем переробки, для якої важливо створити вигідні умови доступу на зарубіжні ринки.

Висновки до розділу

1. Результати регресійного аналізу підкреслюють значення аграрного експорту для економічного зростання України, особливо за такими товарними групами, як продукти тваринного походження, жири та олії, молочні продукти, яйця, натуральний мед, зернові культури та готові продукти з них. Виявлено,

що збільшення обсягів експорту молочних продуктів, яєць, меду та продуктів із зерна має суттєвий позитивний вплив на зростання ВВП у розрахунку на душу населення. Враховуючи вищу додану вартість та відносно низьку частку цих продуктів в загальному обсязі аграрного експорту, їх розглядають як перспективні з точки зору нарощення виробництва та експорту.

2. Однак для досягнення стабільного зростання необхідно підвищувати частку продукції з високою доданою вартістю. Це потребує модернізації агропереробних підприємств та розвитку інфраструктури для виробництва та експорту оброблених товарів. Державна підтримка має бути спрямована на створення сприятливого середовища для аграрного сектора, що включає технологічне оновлення, диверсифікацію продукції та підвищення конкурентоспроможності. Крім того, варто розширювати доступ аграріїв до нових технологій і залучати інвестиції для підвищення виробничої спроможності.

3. Серед основних напрямків розвитку – покращення доступу до зовнішніх ринків шляхом укладення нових угод про вільну торгівлю та розширення можливостей в межах вже існуючих угод. Це дозволить українським підприємствам успішніше інтегруватися в міжнародну торгівлю, збільшувати обсяги експорту та виходити на нові ринки.

ВИСНОВКИ

1. У світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією домінують країни з розвиненою економікою, проте частка країн, що розвиваються, постійно зростає. Національні сільськогосподарські ринки залишаються більш захищеними у порівнянні з ринками інших товарів, однак співпраця країн у межах СОТ та нові преференційні торгові угоди сприяють лібералізації ринку і збільшують торгові потоки. Глобальні ланцюжки вартості в сільському господарстві позитивно впливають на міжнародну торгівлю та ринкову лібералізацію, стимулюючи розвиток сільськогосподарських послуг і створення робочих місць. Тому країни, що розвиваються, повинні враховувати важливість сільського господарства як ключового чинника економічного зростання та посилення конкурентних позицій на міжнародному ринку при розробці національних стратегій розвитку.

2. В умовах глобальних викликів однією з основних проблем країн, що експортують аграрну продукцію, є низький рівень доданої вартості експортованих товарів. Хоча спеціалізація країни на виробництві продовольства не забезпечує міцні конкурентні позиції в глобальній економіці, експорт сільськогосподарської продукції здебільшого позитивно впливає на економічне зростання країн, що розвиваються. Структура аграрного експорту відіграє важливу роль в економічному зростанні, оскільки торгівля сільськогосподарською продукцією з вищим рівнем переробки має сильніший вплив на динаміку ВВП у порівнянні з іншими товарними групами.

3. Для дослідження загальних тенденцій експорту сільськогосподарської продукції використовується динамічний аналіз, який передбачає визначення темпів зростання обсягів аграрного експорту та частки цієї продукції в загальних обсягах експорту товарів. Це дозволяє зробити висновок про ступінь спеціалізації національної економіки на виробництві аграрної продукції. Структурний аналіз доцільно застосовувати для визначення основних товарних груп, які мають найбільші частки в обсягах експорту сільськогосподарської продукції. На основі результатів структурного аналізу формується система

показників для побудови регресійної моделі залежності реального ВВП від обсягів експорту основних товарних груп сільськогосподарської продукції.

4. До початку повномасштабної війни з Росією Україна була провідним виробником соняшникової олії та макухи і займала перше місце за обсягами експорту цієї продукції на світовий ринок. Українські експортери кукурудзи, ячменю, ріпаку та пшениці входили до першої десятки країн-експортерів. Значну частину аграрного експорту України становила сільськогосподарська сировина, що зумовлювало низьку валютну ефективність експортних операцій. Найбільшими імпортерами українського продовольства традиційно були країни Азії та Африки, проте експорт зерна до цих країн у 2022 році істотно скоротився через блокування російськими військами морської логістики, що спричинило продовольчу кризу. Водночас експорт українського продовольства до країн ЄС збільшився під час повномасштабної війни завдяки призупиненню дії торговельних обмежень.

5. Протягом 2010-2022 років спостерігалось зростання ролі аграрного експорту у формуванні структури зовнішньої торгівлі України та забезпеченні економічного розвитку. Це підтверджується істотним збільшенням вартісних обсягів і частки сільськогосподарської продукції та готових продуктів харчування у загальних обсягах експорту товарів. Основу аграрного експорту України становили продукти рослинного походження, а темпи зростання їх експорту перевищували темпи зростання за іншими групами агропродовольчих товарів. У структурі аграрного експорту України у 2022 році найбільшою була частка продуктів рослинного походження, значно меншу частку займали жири та олії тваринного або рослинного походження. Негативною тенденцією, з точки зору якості структури аграрного експорту, є істотне зменшення частки готових харчових продуктів. Серед продуктів рослинного походження найбільшу частку у структурі експорту України займають зернові культури, які становлять основу поставок агропродовольства до азійських країн. Аграрний експорт з України до ЄС в основному складався із зернових культур, жирів та олій тваринного або рослинного походження, насіння та плодів олійних рослин.

6. В умовах війни в Україні на виробництво та експорт аграрної продукції впливають такі ризики та загрози: зменшення чисельності працездатних осіб та істотні диспропорції у структурі та регіональній концентрації робочої сили; руйнування виробничого потенціалу в аграрному секторі; порушення логістики експорту аграрної продукції та ресурсного забезпечення діяльності аграрних підприємств. Після припинення дії Чорноморської зернової ініціативи посилилися загрози зменшення поставок аграрної продукції на світові ринки, погіршення доступу найбільш вразливих країн до продовольства через складну логістику його доставки та підвищення ціни, зростання експортних витрат та скорочення виробництва аграрної продукції в Україні. Попри позитивні прогнози щодо збільшення виробництва зернових культур на 2023-2024 маркетинговий рік, очікується зниження експорту через погіршення логістики.

7. Економічне зростання України у 2010-2022 роках безпосередньо залежало від динаміки експорту продуктів тваринного походження, жирів та олій тваринного або рослинного походження. Збільшення обсягів експорту м'яса та їстівних субпродуктів, їстівних плодів та горіхів, молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду, зернових культур, готових продуктів із зерна позитивно впливало на динаміку ВВП на одну особу. Найбільший вплив здійснювала зміна обсягів експорту молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду, готових продуктів із зерна. Тому збільшення їхнього виробництва та нарощення експортних поставок визначено пріоритетними напрямками покращення товарної структури аграрного експорту України.

8. Збільшення виробництва та експорту жирів та олій тваринного або рослинного походження, молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду, готових продуктів із зерна потребує технологічного оновлення та модернізації аграрних підприємств, розвитку виробничих потужностей для виготовлення цієї продукції, розширення експортних ринків для нарощення обсягів збуту продукції. У зв'язку з цим державна політика повинна бути спрямована на підтримку сільськогосподарських підприємств та передбачати заходи зі створення сприятливого інституційного середовища для

підвищення продуктивності та конкурентоспроможності сільського господарства в рамках стратегії, яка повинна бути збалансованою, стійкою та базуватися на порівняльних перевагах. Для удосконалення структури аграрного експорту необхідно впроваджувати заходи з підвищення виробничої спроможності агропромислового комплексу: узгодження стратегічних документів щодо розвитку аграрного сектору з нормативно-правовими документами на національному та міжнародному рівнях; покращення доступу аграрних підприємств до новітніх технологій, розвиненої інфраструктури та залучення інших ресурсів; удосконалення політики в інвестиційній сфері, розвитку відповідних послуг та створення конкурентного середовища на внутрішньому ринку; розширення можливостей торгівлі в рамках існуючих угод про лібералізацію торгівлі та укладання нових угод про вільну торгівлю з метою полегшення виходу експортерів аграрної продукції на нові зовнішні ринки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Agriculture and Food. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/overview>.
2. World Bank (2020). Agriculture, forestry, and fishing, value added (current US\$). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.CD>.
3. Agriculture, forestry, and fishing, value added (% of GDP). <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS/>
4. FAO (2019). World Food and Agriculture – Statistical pocketbook 2019. URL: <http://www.fao.org/3/ca6463en/CA6463EN.pdf>
5. FAOSTAT. Countries by commodity. URL: http://www.fao.org/faostat/en/#rankings/countries_by_commodity_exports.
6. OECD-FAO Agricultural Outlook 2019-2028. OECD Publishing. URL: https://doi.org/10.1787/agr_outlook-2019-en.
7. Gombkötő N. International Trade in Agricultural and Food Products. International Journal of Commerce, Business and Management. 2017. Vol. 6. No.3. URL: https://www.researchgate.net/publication/333966060_International_Trade_in_Agricultural_and_Food_Products/.
8. Global value chains in agriculture and food: A synthesis of OECD analysis. OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers. 2020. No. 139. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/6e3993fa-en>.
9. FAO (2018). Rice Market Monitor. URL: <http://www.fao.org/economic/est/publications/rice-publications/rice-market-monitor-rmm/en>.
10. Baldwin, R., & di Mauro, B. W. (2020). Economics in the time of COVID-19. A VoxEU.org Book, Centre for Economic Policy Research (CEPR).
11. Lewis, D., Mertens, K., & Stock, J. H. US economic activity during the early weeks of the SARS-Cov-2 outbreak. National Bureau of Economic Research. Working Paper. 2020. No. 26954.

12. Falato A., Goldstein, I., & Hortaçsu, A. Financial fragility in the COVID-19 crisis: The case of investment funds in corporate bond markets. *Journal of Monetary Economics*. 2021. Vol. 123. P. 35–52.

13. Ridley, W., Akhundjanov, S. B., & Devadoss, S. The COVID-19 pandemic and trade in agricultural products. *The World Economy*. 2023. Vol. 46. P. 2432–2455. <https://doi.org/10.1111/twec.13376>.

14. Baldwin, R., & Tomiura, E. Thinking ahead about the trade impact of COVID-19. *Economics in the time of COVID-19. A VoxEU.org book*. Centre for Economic Policy Research, 2020.

15. Kerr, W. A. The COVID-19 pandemic and agriculture—short and long run implications for international trade relations. *Canadian Journal of Agricultural Economics*. 2020. Vol. 68(2). P. 225–229.

16. Promoting value addition and the enhancement of domestic productive capacity through local economic empowerment. United Nations Conference on Trade and Development. 16 October, 2019. https://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/ciem10d2_en.pdf.

17. Urriola Canchari N. N., Aquino Rodriguez C. A. and Baral P. The impact of traditional and non-traditional agricultural exports on the economic growth of Peru: a short- and long-run analysis. *Studies in Agricultural Economics*. 2018. Vol. 120.

18. Awokuse T.O. Trade openness and economic growth: is Growth Export-Led or Import-Led? *Applied Economics*. 2018. Vol. 40. P. 161-173.

19. Tiba S., Frikha M. Income, trade openness and energy interactions: Evidence from simultaneous equation modeling. *Energy*. 2018. Vol. 147. P. 799-811.

20. UNCTAD, 2016. [Group of] 20 Policies and Export Performance of Least Developed Countries (United Nations publication, New York and Geneva).

21. Sakata, Shozo (ed.) Structural Changes of Agriculture in the CLMTV Countries and their SocioEconomic Impacts. BRC Research Report. 2020. No. 27. Bangkok Research Center, JETRO Bangkok / IDE-JETRO.

22. Abrhám J., Vošta M., Čajka P., Rubáček F. The specifics of selected agricultural commodities in international trade. *Agricultural and Resource Economics*. 2021. Vol.7. No.2. P.5–19.
23. Sanjuan-Lopez A.I. and Dawson P.J. Agricultural Exports and Economic Growth in Developing Countries: A panel Co-Integration Approach. *Journal of Agricultural Economics*. 2010. Vol. 61(3). P. 565-583.
24. Forgha N.G. and Aquilas N.A. The Impact of Timber Exports on Economic Growth in Cameroon: An Econometric Investigation. *Asian Journal of Economic Modelling*. 2015. Vol. 3(3). p. 46-60.
25. Faridi M.Z. Contribution of agricultural exports to economic growth in Pakistan. *Pakistan Journal of Commerce & Social Sciences*. 2012. Vol. 32. P. 133–146.
26. Mahmood, K. and Munir, S. Agricultural Exports and Economic Growth in Pakistan: An Econometric Reassessment. *Quality and Quantity*. 2017. Vol. 52. P. 1561-1574.
27. Ahmed O. and Sallam W. Studying the Volatility Effect of Agricultural Exports on Agriculture Share of GDP: The Case of Egypt. *African Journal of Agricultural Research*. 2018. Vol. 13(8). p. 345-352.
28. Busari, A. O., Kehinde, A. L., & Ayanboye, A. O. Effects Of Agricultural Exports on Economic Growth in Nigeria: A Co-Integration Analysis (1980-2019). *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. 2022. Vol. 22 (1).
29. Ijirshar V.U. The empirical analysis of agricultural exports and economic growth in Nigeria. *Journal of Development and Agricultural Economics*. 2015. Vol. 7(3). P. 113–122.
30. Yifru T. Impact Of Agricultural Exports on Economic Growth in Ethiopia: The Case of Coffee, Oilseed and Pulses (No. 265676). Collaborative Master's Program in Agricultural and Applied Economics. 2015. <https://ageconsearch.umn.edu/record/243473/>.

31. Gilbert N. A., Linyong S. G. & Divine G. M. Impact of agricultural export on economic growth in Cameroon: Case of banana, coffee, and cocoa. *International Journal of Business and Management Review*. 2013. Vol. 1(1). P. 44-71.
32. Uremadu S. O., Onyele, K. O. and Ariwa F. O. The Impact of Selected Agricultural Exports on the Growth of the Domestic Economy. *Prime Journal of Business Administration and Management*. 2016. Vol. 6(3). P. 2035-2046.
33. Bakari S. The Impact of Vegetables Exports on Economic Growth in Tunisia. *Economic Research Guardian*, Weissberg Publishing. 2017. Vol. 7(2). P. 72-87.
34. Bakari, S. The Impact of Olive Oil Exports on Economic Growth: Empirical Analysis from Tunisia. MPRA Paper 82812. University Library of Munich, Germany, 2017.
35. Bakari S. The Impact of Citrus Exports on Economic Growth: Empirical Analysis from Tunisia. *International Journal of Food and Agricultural Economics*. 2018. Vol. 6(1). pp. 95-112.
36. Arifah K.F., Kim J. The Importance of Agricultural Export Performance on the Economic Growth of Indonesia: The Impact of the COVID-19 Pandemic. *Sustainability*. 2022. Vol. 14. 16534. URL: <https://doi.org/10.3390/su142416534>.
37. Jun Ho Seok & Hanpil Moon. Agricultural exports and agricultural economic growth in developed countries: Evidence from OECD countries. *The Journal of International Trade & Economic Development*. 2021. Vol. 30 (7). <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09638199.2021.1923780>.
38. Bakari S. and Tiba S. Agricultural Exports, Agricultural Imports and Economic Growth in China. MPRA Paper. 2022. No. 114415. URL: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/114415>.
39. Li, Tianhua. Problems and Countermeasures of China's International Trade in Agricultural Products under the "Belt and Road Initiative". *Scientific Programming*. Vol. 2022. Article ID 5093426. URL: <https://www.hindawi.com/journals/sp/2022/5093426>.

40. Zongxian F. and Jiang W. National strategy research on the “Belt and road” from the perspective of intra-industry trade. *International trade issues*. 2017. no. 3. p. 168–178.
41. Yang F. and Jing L. Research on the growth factors of China’s agricultural exports to Japan - an empirical analysis based on the cms model. *International Business Research*. 2017. Vol. 38(6). p. 38–47.
42. Yifru T. Impact of Agricultural Exports on Economic Growth in Ethiopia: The Case of Coffee, Oilseed and Pulses (No. 243473). Collaborative Master’s Program in Agricultural and Applied Economics. 2015.
43. Сегеда С. А. Аграрно-продовольча продукція в товарній структурі зовнішньої торгівлі України. *Економіка АПК*. 2019. Т. 26. № 2. С. 73-83.
44. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/zd/tsztt/arh_tsztt2023_u.html.
45. Solow R.M. Technical Change and the Aggregate Production Function. *The Review of Economics and Statistics*. 1957. Vol. 39. P. 312-320. <https://doi.org/10.2307/1926047>.
46. Kang H. Agricultural Exports and Economic Growth: Empirical Evidence from the Major Rice Exporting Countries. *Agricultural Economics*. 2015. Vol. 61. P. 81-87. <https://doi.org/10.17221/99/2014-AGRICECON>.
47. Siaw A., Jiang Y., Pickson R. and Dunya R. Agricultural Exports and Economic Growth: A Disaggregated Analysis for Ghana. *Theoretical Economics Letters*. 2018. Vol. 8. P. 2251-2270.
48. Feder G. On Export and Economic Growth. *Journal of Development Economics*. 1982. Vol. 12. P. 59-73. [https://doi.org/10.1016/0304-3878\(83\)90031-7](https://doi.org/10.1016/0304-3878(83)90031-7).
49. Ram R. Exports and Economic Growth: Some Additional Evidence. *Economic Development and Cultural Change*. 1985. Vol. 33. P. 415-425. <https://doi.org/10.1086/451468>.
50. Duc N.M. and Tram N.A. Relationship between Sectoral Exports and Economic Growth: A Time Series Econometric Analysis for Vietnam Fishery Sector 1999-2008. *Journal of Science*. 2011. P. 1-12.

51. Serenis, D., Tsounis, N. and Serenis, P. Exchange Rate Volatility and Sectoral Exports: Is There a Relationship? New Evidence from the E.U. Proceedings of the International Conference on Applied Economics. 2011. Vol.11. P. 579-588.

52. Grjebine T. Does Modern Banking Lead to Money Privatization? International Economics. 2013. Vol. 133. P. 50-71. <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2013.04.005>.

53. Bermúdez C. and Dabús C. Let It Float: New Empirical Evidence on De Facto Exchange Rate Regimes and Growth in Latin America. Estudios Economicos. 2015. Vol. 32. P. 3-18.

54. FAOSTAT. Top 20 Country, Export quantity of Wheat. https://www.fao.org/faostat/en/#rankings/countries_by_commodity_exports.

55. Ukraine Agricultural Production and Trade. Foreign Agricultural Service. U.S. Department of Agriculture. April, 2022. <https://www.fas.usda.gov/sites/default/files/2022-04/Ukraine-Factsheet-April2022.pdf>.

56. Матвеев М. Сільське господарство та ринок сільськогосподарських земель України: вплив війни. <https://voxukraine.org/silke-gospodarstvo-ta-rynok-silskogospodarskyh-zemel-ukrayiny-vplyv-vijny>.

57. В Україні збільшився експорт товарів усіх видів. <https://minagro.gov.ua/news/v-ukrayini-zbilshivsya-eksport-tovariv-usih-vidiv>.

58. Matuszak S. Spichlerz świata? Rozwój rolnictwa na Ukrainie. Raport OSW. Warszawa, 2021. https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/Raport-OSW_Spichlerz-swiata_net.pdf.

59. Якість української пшениці в новому сезоні погіршилася через погодні умови. <https://www.agravery.com/uk/posts/show/akist-ukrainskoi-psenici-v-novomu-sezoni-pogirsilasa-cerez-pogodni-umovi>.

60. FAO. 2022. World Food and Agriculture – Statistical Yearbook 2022. Rome. <https://doi.org/10.4060/cc2211en>.

61. Мартишев П. Зерно для Африки: потенціал експорту для України у найближче десятиліття: Чи доцільно шукати шляхи відновлення українського

агросектору через співпрацю з африканськими країнами?
<https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/7/704046>.

62. Ukraine's share in EU exports peaked in March. Eurostat, 26 May 2023.
<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20230526-2>.

63. Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу за 2010 рік.
https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/zd/e_iovt/e_iovt_1210.htm.

64. Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу у 2021 році. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/e_iovt/arh_iovt2021.htm.

65. Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу за січень 2022 року.
https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/e_iovt/arh_iovt2022.htm.

66. Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі у 2021 році. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/kr_tstr/arh_kr_2021.htm.

67. Товарна структура зовнішньої торгівлі з країнами ЄС. https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm.

68. Ukraine situation report (12 October 2022). OCHA. 2022. New York.
<https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-situation-report-12-oct-2022-enuk>.

69. World Bank. 2022. Ukraine: Rapid Damage and needs assessment. Washington. <http://documents.worldbank.org/curated/en/099445209072239810/P17884304837910630b9c6040ac12428d5c>.

70. Individual rural farms natural persons (households) were introduced in 2003 by the Law of Ukraine number 742-IV “On individual rural farms”. For ease of reference, this category is referred to as “rural households” throughout this document. For more information, consult the following link: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/02/KSE-Smallholders.pdf>.

71. Статистичний щорічник України 2021. Київ: Державна служба статистики України, 2022.
https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm.

72. FAO. 2022. Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine – Findings of a nation-wide rural household survey, December 2022. Rome. <https://doi.org/10.4060/cc3311en>.

73. Agricultural Outlook Ukraine. 2030 - cereals and oilseeds market projections. Kyiv School of Economics. KSE Agrocenter Working Paper. May, 2023. <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/documenten/publicaties/2023/06/13/kse-agricultural-outlook-ukraine>.

74. Glauber J., McNamara B., Olivetti E. Russia terminates the Black Sea Grain Initiative: What's next for Ukraine and the world? <https://www.ifpri.org/blog/russia-terminates-black-sea-grain-initiative-whats-next-ukraine-and-world>.

75. Ukrainian agricultural exports via the Black Sea 2022-2023, by product. <https://www.statista.com/statistics/1341447/ukrainian-agricultural-exports-by-product>.

76. Експортна катастрофа. Без "зернового коридору" на Україну чекає скорочення посівів. <https://www.unian.ua/economics/agro/eksportna-katastrofa-bez-zernovogo-koridoru-na-ukrajinu-chekaye-skorochennya-posiviv-12350574.html>.

77. Grain: World Markets and Trade. United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service. November, 2023. <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/grain.pdf>.

78. Валовий внутрішній продукт України. <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>.

79. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності у 2010-2022 рр. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ibd/ibd_rik/ibd_u/ki_rik_u_e_bez.htm.

80. Зайняте населення за видами економічної діяльності. https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2013_u.htm.